

NAR AĞACI'NDA MUHACİRLİK VE SAVAŞ*

*Ümmühan BİLGİN TOPÇU***

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'nda, Şark Cephesi'nin yarılmasıyla Rus ilerlemesi Trabzon'a kadar ulaşmış; bölgedeki Türk nüfusu denizden yapılan bombardıman ve daha önceden işgal edilen bölgelere dair duyumları dolayısıyla büyük oranda şehri terk etmiştir.

Göç literatüründe farklı terimler kullanılsa da Doğu Karadeniz halkı bu göçü muhacirlik olarak isimlendirmiştir. Muhacirlikte yaşanan büyük kayıplar zorluklar ve sefalet edebî eserlerde çok yer almamıştır.

Nazan Bekiroğlu'nun Nar Ağacı adlı romanında; anlatıcı kahramanın köklerini anlama yolculuğu vardır; ancak hâkim unsur, Zehra ve Settarhan'ı buluşturan örüntüdür. Aşkın halleri; romantik hikâyelerle eseri süsleyen asıl temadır. Nazan Bekiroğlu birikimini yansıtan yelpaze bundan çok daha geniş bir sahayı kucaklar: Bir tarafta 1910'lu yılların İran Azeri kültürü, Taht-ı Süleyman, Tebriz, Tiflis, Zerdüştlük etrafında anlatılan köklü bir aile geleneği; diğer yanda 93 Harbi, Balkan Savaşları gölgesindeki Osmanlı İmparatorluğunun stratejik önemdeki şehirlerinden biri olarak 1. Dünya Savaşı'nın cephelerinden birine dönüşen işgal edilme sürecindeki ve günümüzdeki hâliyle Trabzon vardır.

Romanda Trabzon anlatımının bir parçası olarak muhacirlik gerçeği bütün boyutlarıyla gözler önüne serilir. Ancak bu çalışmanın ana sorusu, her biri zengin malzemeyle süslenmiş bu başlıklar içerisinde Trabzon'da muhacirlik gerçeğinin, romana hangi boyutlarıyla taşındığıdır. Çalışmada tarih ve edebiyat ilişkisi bağlamında bu sürecin romanda nasıl yorumlandığı ele alınmıştır.

Yöntem:

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel veri analizi tekniği kullanılmıştır.

Sonuçlar:

Kundera, romanların her şeyden önce birkaç temel sözcük üzerine kurulduğunu söyler(2009: 99) Her okuyucu kendi listesini

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Başkent Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Türk dili Edebiyatı Öğretmenliği, El-mek: ummuhan.topcu@mynet.com

oluşturmakta özgür olsa da Nar Ağacı'nın sözcükleri, aşk ve kader, Trabzon, savaşlar ve insanlar, muhacirlik, kültür gibi görünmektedir.

Eserde tarihin belli bir öncelikle ele alındığı (UYSAL 2011: 17) söylenemeyeceği için Nar Ağacı, gerçekçi edebiyatın bir türü olarak ortaya çıkan tarihî roman kapsamına alınamaz. Tarihî zemin, romana dağılmış olmakla beraber hâkim unsur değildir. Kahraman anlatıcının bütün bir aile geçmişini detaylandırmadığı; dedesi ve ninesi dışında sadece birkaç akrabasına değindiği düşünülürse eser, jeneolojik de sayılamaz.

Köklerini aramak, romanın temel izleklerinden biridir. Eserin başında Ermeni genç bir çiftin Muş Bulanık'ta yani ters yönde hareket ederek kendi köklerini takip ettiği görülür. Bu aslında köklerini arama talebinin belli kimliklere münhasır kalmadığına işarettir. Yüzeyde, imkânsız görünen denklemleri çözme arayışında olan akademisyen, kendi geçmişinin peşindedir.

Çok kişisel başlayan macera, Osmanlı coğrafyasına girildiğinde bütün bir toplumun macerasına karışır. Böylece Bekiroğlu, bilinmeyen yakın tarihin, özelde muhacirlik sürecinin, kimliğin inşası noktasında yarattığı boşluğa göndermede bulunur. Bu yönüyle eserin akademisyen anlatıcıdan topluma uzanan metaforlarla örüldüğü söylenebilir.

Yazarın köklerini Trabzon'a, Osmanlı'nın son dönem siyasî sosyal tarihine bağlayan onlarca damar romanda büyük bir ustalıkla örülmüştür. Bir kıvam ayarıyla; ortaya hem bir aşk hem bir tarih hem bir şehir hem bir kültür hem bir akademisyen romanı çıkmış, çıkabilmiştir. Bunda yazarın insana yoğunlaşması, kahramanları dışına taşmamaya özen göstermesi etkili olmuştur.

Eserde 93 Harbi ve Balkanlar; Osmanlı'nın kendi idarî, maddî zaaflarının gün yüzüne çıktığı savaşlardır; bunlar 1. Dünya Savaşı'nın şartlarını hazırlamış görünür. Yazarın satır aralarında söylediği budur. Anlatılanların sembolik değeri dikkate alındığında yazarın 93 Harbi'ni bir uzuv kaybı olarak yorumladığı görülür; her şeyi gören hisseden ve fakat gücü tükenmiş bir ihtiyarın uzuv kaybı.

Hacıbey'de farklı vesilelerle gündeme gelen sevkîyat ve yürümeye dair serzenişler; bir yürüyememe, sevk edilememe hali, şahsî bir yeti kaybindan bütün bir imparatorluğa genişleyen bir kayıp gibi köklere uzanır.

Balkan Savaşı ise filizlerin, umutların kaybı olarak görülmüştür. Romanın gençlerinden İsmail'in hayalleri; önce kendiyle alakalıdır. Bütün bir toplumun mücadelesi önüne koyulduğunda onu sahiplenmiş ama Trabzon'dan çıkıştan itibaren yaşadığı, büyük hayal kırıklıkları ve facia olmuştur: Bu can kaybı devletin geleceğe dair umutlarının tükenişle örtüşür.

Romanda entelektüellerin öfkesi; dede(Hacıbey), Başhekim, nihayet akademisyen anlatıcının şahsında gün yüzüne çıkar. Sebeplerse ortaktır: Devletin atıl yapısı, kafa karışıklığı, bürokratik kavgaları, kendi insanına sahip çıkamaması, suçluyla masumu ayırmaması... Dikkat çekici olan bu kırılganlıklara rağmen entelektüel bakışların irade ortaya koymama, çekimser kalma halleridir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Aslında romancının yaptığı, hemen hiç bilinmeyen bir sürece dokunmaktır; ondan bir tarihçi gibi ayrıntıları ortaya koyması veya siyasetçi gibi bunları tezlere bağlaması beklenmez. Korkmaz'ın tam tersi ifadelerine rağmen; yazarın romanda Ermeni iddiaları konusunda da taraf olmamayı tercih ettiği söylenebilir. Bekiroğlu, romanda ele alınan tarihî süreçleri yorumlamak, iyiler kötüler listesi yapmak yerine ucu açık tespitlerle yetinir.

Muhacirlik başlığı romanda bir sürecin son halkası olarak sunulur. Bu süreç yazarın kurgusuyla bir araya getirilmemiştir. Eserde kurgu karakterlerin kimler olduğu veya gerçek karakterlere ne oranda kurgu unsurlarla müdahale edildiği çok da önemli değildir. Bir edebî eserin gerçekliği, edebî değerlendirmelerde sorgulanamaz.

Tarih anlatımlarının gerçekliği sorgulanabilir ancak tarihi konu alan edebî eserler bu sorgulamadan muaftır(UYSAL 2011: 13) Edebî eser, eğer duyguyu doğru aktarırsa anlatılanlar, rakamlarla ilgilenenlerden çok başka insanlara ulaşır; duygulara dokunur, daha hissedilebilir olur; daha çok can yakar...

Bu durumda da tarih değerlendirmelerinde gerçeklikle uyum sorgulamalarına tabi tutulabilirler, ancak bu sorgu çoğunlukla yazarın yorumunu ortaya koymaya yönelik olmalıdır; anlatılanların gerçekle örtüşme süreci sorgulanacaksa bunda da belgelere dayanmak gerekir. Kısaca edebiyat araştırmacısı bu konuda romancı kadar özgür değildir.

Bu roman örneğinde muhacirlik konusunda yazılı kaynakların ifade ettikleriyle Bekiroğlu'nun anlattıklarının büyük oranda örtüştüğü görülür. Nar Ağacı, muhacirlerin güçsüzlüğünü, geride bırakılan imkânlarla hiç de orantılı olmayan bir yoklukta insanları nasıl buluşturduğunu, açlık, hastalık, doğa şartlarının nasıl ölümcül olduğunu, can pazarlarını bir aile örneğinde vermiştir. Sözlü anlatımların bu ekseninde söylenecek artı eksileri elbette olabilir; zaten romanın iddiası sadece Zehra'nın başından geçenleri anlatmaktır.

Sözlü tarih anlatımlarının insana yoğunlaşması dolayısıyla yazılı tarih anlatımlarına oranla estetik yorumlara daha yakın durdukları da kaydedilmelidir.

Karakterizasyon bağlamında romanın kadın kahramanların (Büyükhanım'ın; Azam'ın hatta bütün edilgenliğine rağmen son ayak diremesiyle Zehra'nın) bütün kenara itilmişliklerine rağmen hayat karşısındaki net duruşları, iş başa düştüğünde takındıkları tavır da soyutlamaya müsait görülmektedir

Okuduğu romanın gerçekliğinin okuru daha çok cezbediği (GÜÇLÜ AVCIOĞLU 2014: 291) iddiası, farklı edebî eser örnekleri üzerinden edebiyat sosyolojisi bağlamında araştırılması gereken bir başlıktır. Nar Ağacı, çok bilinmeyen bir sürece işaret ettiği için bu kapsamda ayrı bir başlıkta ele alınabilir. Karadeniz'de aile büyükleriyle yaşama şansını yakalayanlar mutlaka muhacirliğe dair cümleler duymuştur. Ancak 1. Dünya Savaşı anlatımlarına çok dahil olmayan bu konunun gönüllere ne kadar indiğini görebilmek için benzer kitapların okurlarına ulaşmak gerekir.

Alan dışı bir çalışma olarak konuyla ilgili sözlü tarih anlatımlarının izler tamamen kaybolmadan derlenmesi ve bilim

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

çevreleriyle paylaşılması gerekir. Sözlü tarihe bu yoğunlukta sinen böylesi bir konunun yazılı ürünlere özellikle da sanat eserlerine o oranda yansımaması, bölge adına ayrıca sorgulanması gereken bir husustur. Belki de bu eve dönüşle tekinsizliğin sona ermesinin verdiği bir huzura erme, unutmaya halidir.

Anahtar Kelimeler: Savaş, muhacirlik, Nar Ağacı

MIGRATION AND WAR IN THE NAR AĞACI

STRUCTURED ABSTRACT

In World War 1, Russian progres has reached into Trabzon by collapsing of eastern frontier so grest majority of turkish population in the territory had been evacuated, exciled under the facts that what had happened in invaded areas.

In migration literature, different terminologies might be used but people of Black Sea named as “muhacirlik” which exactly refers to more to Hicret period of early muslim then migration im modern sociological meaning. Suffers, pains miseries, powerties and tragedies are not commonly mentioned in many literatural Works but it still exist in deep feeling society conveyed by verbal culture. Major tragedies, suffers and losses has not been mentioned in literatüre.

In the book of Nazan Bekiroglu named Nar Ağacı “Pome Tree”, there is journey into understanding of deep roots of the narrator. The dominant essence of the book is the corelation that helps Zehra and Setterhan to meet eachother. Face of love with romance is the main essence ornamenting the story. Actually, Nazan Bekiroglu’s background covers more than that. In one hand, a family tradition is told around Azeri culture of 1910’s, Taht-ı Süleyman, Tebriz, Tiflis, Zerdüş believes, on the other hand Trabzon in the days of Russian invasion under shadow of The War of 93, Balkan Wars and modern era of Trabzon.

In the novel, the reality of refugees is exposed with full dimensions as a part story of Trabzon city. Main question of this work, how that tragedies is transferred into the novel among ornamental love stories. In this research, under the concept of history and literatüre, how this tragedy is commented is analysed.

Method:

In this work, as a part qualitative research method descriptive data analysis technique is used.

Results:

Kundera tells novels are designed around few key words. (2009: 99) Offcourse the readers are free to chose their own key words, it looks that the novel of “Nar Ağacı” is designed around the words of Love and Destiny, Trabzon, wars and people, refugees and culture.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Kundera tells novels are designed around few key words. (2009: 99) Offcourse the readers are free to chose their own key words, it looks that the novel of "Nar Ağacı" is designed around the words of Love and Destiny, Trabzon, wars and people, refugees and culture.

It can't be said that history is prioritised in the novel, the book can not be classified as derivative of historical novels. Eventhough historical background is spreaded around the novel, history is not dominating the story. Heroes do not detail the narrators family background other than very limited family relatives such as grand father and mother and very few close relatives, so the book is not classified as geneologic.

Researching the roots is one of the main streams of the book. In the beginning of the book, a yound Armenian couple is seen while they are searching their roots. It is actually used as a sign that searching for the roots is not just for certain identities. In the surface, the writer is seen such as she tries to solve impossible mysteries, she is actually chasing her own history.

In the beginning the story beguns very personal, but when it is entered into Ottoman territory the story is melted into the story of whole society. Meanwhile Bekiroglu refers into cavity of constructing new identity after a long period of being refugee. With this perspective, the book extent from narrator to society by means of sociological, cultural and economical metaphores.

The roots that links the writer to Trabzon and last period of Ottoman Empire is knitted in the novel with a great talent. With a small master touch, a love story, a history of a city, people and culture and a novel of academican is borught to light. In this, it plays a majör role that the writer focuses on people, and tried to concentrate only the characters.

In the book, the war of 93 and Balkans, are the events that exposed of the weakness of Ottomans from administrative, economical stand points. Those are seen as predecessor of World War 1. That is also what the writer says in middle of sentences.

When symbols are considered, the writer comments that war of 93 is commented as loosing an arm, an old arm that has long history with vide range of experiences.

This is symbolised in the novel as Hacıbey's attitude who always keep complain about long walkings, carrying heavy items, suffer of retreats. This is used as repsesantative element of a suffer of an Empire which has lived in large territory.

As to Balkan War, it is seen as loss of hopes and awakenings. One of the young character in the Novel, Ismail, has his own ideals and ambitions at the beginning of the story but when he faces with challenges and suffers of the society he owns that challenges and makes a social misson about that more than personal attitude but what he has been faced after leaving Trabzon is full of tragedies, dissappointments. This loss meets with loss of hopes of the Empire is loosing it's hope for the future.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Upsetness of intellectuals in the novel is revealed as in character of narrator hero. The reasons are common; high inertia of government bureaucracy, lack of concentration for national ideals, political fights and dilemmas, lack of ability of Imperial government to protect their citizens, weak justice system... What is interesting at this points intellectuals has no influence over these issues other than noncommittal position

In fact what the novelist has done, is touching a period that almost is unknown. It shouldn't be expected that she details as a historian or acting like a politician that puts everything related to political reasons. On the contrary of Korkmaz's statement, it can be said that the writer has chosen an objective position about Armenian thesis. Bekiroğlu takes a position not to judge good or bad, to comment about historical periods but she just highlights the events and leave the decisions to the readers.

Title of "Muhacirlik" is presented as last step of a process in the novel. This process is not designed by novelist herself, it seems more like results of unavoidable events. It does not really matters who are the fiction characters or what are the correlations between real characters and fiction. Realness of a literature should not be questioned by literary commentaries.

Realness or loyalty to reality can be questioned in historical works but literary works who takes history as subject is an exception of such questioning. If literary works can transmit feelings and emotions in right way, they may touch the human, become more sensitive for the people who may not be interested mathematical numbers.

In this case, writers may be questioned for bringing up the commentaries of the novelists. If the realness of the novels is questioned anyway, it should only be done by evidences and proves. In short saying, literary researchers are not free as much as novelists.

In this novel, it can be said that historical documentation and Bekiroğlu's sayings pretty much covers in each others. "Nar Ağacı" gives the feelings and ideas that weakness of refugees, how being a refugee meets with poverty with no comparison to previous prosperity, how it can be fatal due to epidemics, difficulties of nature etc as given example of a family life. Verbal sayings may have pluses and minuses in this respect, besides basic element of the novel is telling a story around Zehra

In this respect, it should also be added that verbal sayings takes closer positions to esthetic concerns comparing to written historical documentary. In the matter of characterisation (As Büyükhanım, as Azam and as Zehra although her weakness) the heroes are allowed to be abstracted by the attitude they took in the novel when they face with the problems and by taking clear positions in the life.

In this respect, claims that such novel attracts readers more because the story is real (GÜÇLÜ AVCIOĞLU 2014: 291), needs to be taken into consideration in the context of literary sociology. "Nar Ağacı" may also be taken into consideration in this respect by highlighting an unknown period. The people who had chances to converse with the old in Black Sea territory has definitely heard a lot

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

of stories from that period. For better understanding that how these issues has impacted social conscious in deep eventhough such tragedies has no major portion of World War 1, readers of such novels has to be reached.

I believe all traces of that "orphan period of history" should be collected very carefully before they dissappear and database needs to be shared with science and history enviroment. It should also be questioned that why such tragedies are not often mentioned in written literatüre eventhough it has a major role in verbal culture May be, it is subliminal desire of forgetting big losses, it might be a tranquility after chaos fort he descendants.

Key Words: War, migration, The Nar Ağacı

Giriş

Tarihle edebiyat rolleri nasıl paylaşır, sorusu sosyal bilimlerin en eski sorularından biridir. Kökende destanlar, tarih ve edebiyatın ortak zeminini oluşturduğu için bu alanları birbirine bağlamıştır. Tarihin yazıyla kendine daha somut bir alan açması; anlatıma dayalı olması dolayısıyla, göreceli olduğu kabulünü bütünüyle hiçbir zaman ortadan kaldırmamıştır. Bugün Yeni Tarihselci yaklaşımların tarihle edebiyatın çok da farklı alanlar olmadığına dair kabulleri bu iki alanı yeniden yaklaştırmış, en azından bu ilişkiyi yeniden yoğun bir şekilde tartışılır hale getirmiştir(TÜRKES 2011: 84). Kısacası insanlığın büyük sancılarına eğilme iddiasındaki bu iki alan, güçlü tezler geliştirse de yüzyıllar içerisinde hiçbir zaman bütünüyle ayrışamamıştır.

Tarih, kırılma noktalarını ve bu kavşaktaki kişileri kaydeder. Bu kırılma noktalarında geniş kitlelerin, insanların yaşadığıyla çok da ilgilenmez. Oysa bu tam da dönemin ruhu denilen şeyi oluşturan tamamlayıcı özdür. Edebî eseri toplumu yansıtan bir ayna olarak gören ve bu çerçeveden değerlendiren sosyolojik bakış; tarihi fazla somut, felsefeyi fazla soyut bulur ve edebiyata bunların ortasında; anlatılana insani öğeyle birlikte ruh kazandıran tamamlayıcı işlev yükler(MORAN: 32). Edebî eserlere dair değerlendirmelerde bu bakışın hâkim olduğu görülür. Modern yaklaşımlar eser merkezli değerlendirmeleri gündeme getirir de sanatın malzemesini hayattan seçmesi, hayata dair tespitlerin gerçeğe bağını sorgulama; tarihî yorumun niteliğini tespit anlamında da kaçınılmazdır.

Bu tartışmalara, *sözlü tarih* denilen işi daha karmaşık bir hale getiren bir kavram da dahil olmuştur. Sözlü tarihin kendi başına bir disiplin olarak gelişmesinde sosyal tarih alanında çalışan araştırmacıların yazılı kaynakların aydınlatamadığı alanlara nüfuz etme çabalarının önemli bir katkısı olmuştur. İngiltere'de işçi tarihi, Latin Amerika'da darbe tarihi, pek çok başka ülkedeysse göç tarihi ve kadın tarihi araştırmaları sonucunda sözlü tarihçilik sosyal tarihçiliğin ötesinde kurumsallaşarak kendi teorik çerçevesi itibarıyla yeni bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmıştır(ÖZTÜRKMEN 2011: 54). Sosyal tarih, sözlü tarih alanına kuşkuyla yaklaşıp da Öztürkmen, bu anlatımların ele alınan sürecin duygusal boyutlarının kavranmasında daha etkili olduğunu ifade eder (2011: 55). Muhacirlik örneğinde sosyal tarihin anlattıklarıyla örtüşen pek çok unsur olmasına rağmen bir tarih kitabının çok da ilgilenmediği tek tek insanların yaşadıkları ve hissettiklerine dair boyutlar, sözlü tarih örneklerinde daha kapsamlı görülebilir. Bu çalışmalar, halk bilimin ilgi alanına giren *sözlü kültür geleneği* içerisinde de değerlendirilmektedir Ayrıca iki anlatıcılı metinler olarak¹ edebiyat alanına sosyal tarihten çok daha yakın dururlar.

¹ Başından geçenleri veya duyduklarını anlatan kişi birinci anlatıcı, anlatımı sorularıyla bir anlamda yönlendiren ve yazıya geçirme sürecindeki rolüyle süzgeçten geçiren ikinci anlatıcı...

Muhacirlikle ilgili Trabzon'daki sözlü tarih anlatımları ne yazık ki yeterince değerlendirilmemiştir.² Karadeniz'de aile büyükleriyle yaşama şansını yakalayanlar mutlaka muhacirliğe dair cümleler duymuştur. Sözlü tarih anlatımlarına inen böylesi bir konunun yazılı ürünlere o oranda yansımaması büyük oranda bir süreliğine kaybedilen topraklara geri dönebilmiş olmakla alakalıdır. Birinci Dünya Savaşı, farklı cepheleri ve çok değişik aktörleriyle yüzlerce edebî ürüne konu olabilecek malzemeyi barındırır. Ancak Türk edebiyatı hemen ardından bir var oluş mücadelesi, Kurtuluş Savaşı, verildiği için oraya yoğunlaşmış görünmektedir. Yüzüncü yılında, 1. Dünya Savaşı yeniden ele alınmaya ve ihmal edilen noktalar tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Farklı cephe ve muhataplarıyla Birinci Dünya Savaşı, Bütün Anadolu'yu yangın yerine çevirmiştir. Bunların en trajiklerinden biri Kafkas Cephesi'dir. Sarıkamış muharebelerinde ordunun hezimete uğraması Rusların Erzurum'a kadar ilerlemelerine neden olmuş; Erzurum'u işgal eden Ruslar gözünü Trabzon'a dikmiştir. Erzurum'da Rus işgali sırasında yaşananlar; ilerleyen Rus birlikleri önündeki bölgelerde bölge halkının tehcirini gündeme getirmiştir. Zaten denizden sürekli top atışlarına maruz bırakılan Trabzon'da sivillerin yaşaması imkânsız hale gelmiştir. Kaldı ki devletin resmi görevlisi olan vali de vilayet evrakıyla birlikte Ordu'ya çekilmiştir. 18 Nisan 1916'da Trabzon resmen Rus işgali altındadır ve bu sırada halkın büyük çoğunluğu şehri terk etmiş, yollara dökülmüştür(KAYA 2001: 533). Eli silah tutanların cephelerde seferber olduğu bir süreçte çoluk çocuk ve güçsüzlerden oluşan halk sahipsiz kalmış; Rus bombardımanlarından ziyade Rum ve Ermeni çetecilerin saldırılarından kaçmışlardır.

Muhacir, Arapça kökenli bir sözcüktür ve Türkçe karşılığı, "göç eden, bir ülkeden kalkıp başka bir ülkede yerleşen"(DEVELLİOĞLU 1980: 794) demektir. Şemseddin Sami, muhacir kelimesinin anlamını ailecek yerleşmek üzere diyar-ı ahara giden adam olarak açıklamaktadır(İPEK 2014: 16). Göçmen, mülteci gibi kavramlarla benzer kavram alanına sahip olduğu için zaman zaman birbirinin yerine kullanılırlar. Osmanlı bürokrati resmî yazışmalarda Birinci Dünya Savaşı esnasında ocağını terk edip iç kesilmede çekilmek zorunda kalanlar için Şark mültecisi ifadesini kullanır. Ancak, farklı bölgelerden bu göçe maruz kalanların durumu farklı adlandırdığı, Trabzon bölgesinden göç edenlerin bu olaya çoğunlukla "muhacir çıkmak" dediği görülmektedir(İPEK 2014: 15). Bu noktada halkın tercihini İslâmî kabul sisteminde çok önemli bir yere sahip olan Hicret'le aynı kökten bir sözcükten yana kullanması da anlamlı görülebilir.

Doğu Karadeniz halkının göçünde büyük kayıplar yaşanmıştır. Yazılı ve sözlü tarih anlatımlarına yansıyan muhacirlik süreci ana hatlarla şöyle özetlenebilir: Savaş döneminde Karadeniz sahilinde bugünkü anlamıyla yol yoktur. O şartlarda sahili takip ederek Tirebolu'ya kadar ulaşabilen 80 bini aşkın muhacir(BEYOĞLU 1999: 483) vardır ve kara yoluyla gidenlerin sayısını veren bu rakama, İç Anadolu'ya göç edenler dâhil değildir. Zorlu mücadelede büyük kayıplar bu sahil yolculuğunda yaşanmıştır.

İşgal resmen bir yıl kadar sürmesine rağmen Rusların bölgeden çekilme kararı almasıyla bölgeyi boşaltması arasında en az bir yıl daha vardır; sonuç olarak muhacirlerin evden ayrılma ve evlerine dönme süreci, başarabilenler için, en az iki yıldır.

Hükümetin Rus işgalinin bittiğine ve muhacirlerin geri dönebileceğine dair duyurularıyla sahil şehirlerinde olanlar gemilerle kısmen daha rahat olarak şehre dönmüşlerdir. İçerideki şehirlerde olanlar, Rus'tan kaçarken yaşanana benzer bir süreci tekrar yaşamıştır. Buldukları Trabzon, iki yıllık işgal ve kıtlıkla boğuşan yıkık bir şehirdir. Çekilen Rus birliklerinin bıraktığı

² Aksoy, Volkan(2003); 1. Dünya Harbinde Doğu Karadeniz'de Muhacirlik, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans tezi; Fatma Babayigit, 1. Dünya Savaşı Sırasında Trabzon'da Muhacirlik, Fen edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Danışman: Doç. Dr. Hikmet Öksüz; Güngör, Hasan Fehmi(2011), *Akçaabat- Akaçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş- Hicret Hatıraları*, İstanbul; Öksüz Hikmet-Usta Veysel(2008); Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, Hayatı, Hatıratı ve Trabzon'un Yakın Tarihi, Trabzon, Serander Yay.

çöpler, askerin, muhacirlerin taşıdığı; sıtma, trahom, İspanyol nezlesi, verem, frengi, hatta veba gibi hastalıklar dolayısıyla; olağanüstü fedakârlıkla yürütülmesine rağmen Vilayet Muhacirin İdaresi, Hilal-i Ahmer gibi kuruluşların Trabzon halkını koruma mücadelesi; çoğunlukla yetersiz kalmıştır. Bölgedeki Salib-i Ahmer gibi yabancı yardım kuruluşlarına yapılan işbirliği teklifleri ise geri çevrilmiştir. Kısacası, sadece muhaceret sırasında değil yuvaya dönüş sürecinde de hastalıklar ve kıtlık sebebiyle büyük kayıplar yaşanmıştır(USTA 2014:161-165).

İnsanın kendi dışındaki dünyayla kurduğu diyalektik ilişki, psikolojinin alanını büyük oranda genişletmiş, buna bağlı olarak insanın mekânla ilişkisi de yeniden tanımlanmıştır. “Doğduğumuz ev bizi barındıran bir ev olmaktan çok, düşleri barındıran bir çatıdır(BACHELARD 2008: 52)(...) Doğduğumuz ev yitip gittiğinde geriye değerler kalır”(age 53). Evden ayrılmak bu anlamda bir tür değer yitimi, tekinsizliktir(KORKMAZ 2014: 929). Muhacirliği bu şekilde yorumlayan isimlerin en başında Cengiz Dağcı gelir. Dağcı, bütün romanlarında ilk gençlik yıllarında bir savaşla ayrıldığı yurdunu anlatır. Yetmiş yılını yurdunu hiç göremeden Londra’da geçirmesine rağmen Londra’yı bir kafes olarak görür ve ayrı kaldığı yurdu Kırım için “*Altmış yıl boyunca üstünde doğup büyüdüğüm topraklara dönmediğim bir günüm, bir gecem olmadı*” (Dağcı 1998: 12) der. Bachelard, ondan habersiz bu hali anlatmış gibidir: “*Hep geri döneriz oraya, kuşun yuvaya kuzunun ağıla dönmesi gibi, oraya dönmeyi düşleriz. Bu geri dönüş burcu, sonsuz düşlemlerin belirtisidir, çünkü insanın geri dönüşleri, insan yaşamının büyük ritmi içinde, yılları aşan tüm bulunmayışlarla düş kurma yoluyla savaşan ritimle gerçekleşir. Aralarında yakınlık kurulan yuva ve ev imgeleri üstünde sadakatin mahrem bileşenlerinden biri çınlar.*” (2008:157) Muhacirliğe dair sözlü tarih anlatımlarında düşlere yansıyan, eve dair saplantılı rüyalar bunu destekler niteliktedir. İnsanlar, göçtükleri yerlerde düzen oluşturmalarına ve bulundukları yöre insanıyla kısmen kaynaşmasına rağmen onları yurtlarından ayıran tehdit ortadan kalktığında kıt kanaat geçindiği topraklara geri dönmek için bu yüzden benzer süreçleri göze almıştır.

Göç olgusu farklı boyutlarıyla pek çok romana konu olmuştur; ancak Trabzonluların muhacirlik olarak isimlendirdiği süreç, etkilediği geniş kitlelere rağmen edebî eserlere fazlaca yansımamıştır.³ Hikâye ve romanlarında geleneği yorumlama ve geniş kitlelere takdim noktasında dikkat çeken eserler veren Nazan Bekiroğlu, *Nar Ağacı*(2012)’yla bu defa hem kendi ailesinin hem de Trabzon’un tarihini okurlarına takdim ederken muhacirliğe geniş bir parantez açar.

Nazan Bekiroğlu’nun *Nar Ağacı* romanında anlatıcı, köklerinin yeşerdiği toprakları onlara dair anlatımlar ışığında görmek üzere İran’a yolculuk yapmaktadır. Bu seyahatlerde yanından ayırmadığı aile fotoğrafları vasıtasıyla dedesi Settarhan’ın ve ninesi Zehra’nın gençliğine uzanabilmektedir. Bu *Büyülü Gerçekçiliğin* tekniklerinden biridir. Bilindiği gibi *Büyülü Gerçekçilik*, yirminci yüzyıl Latin Amerikan edebiyatında gelişen ve bütün dünya edebiyatlarını belli oranda etkileyen akımlardan biridir. Olağandışının yadırganmadan olağanın içerisine kullanılmasını sağlayan bu akımın belli kırılmaları esere almak isteyen yazarın elini büyük oranda rahatlatmış söylenebilir. *Nar Ağacı*’nda Nazan Bekiroğlu, zamanda yolculuklar yaparak ve bu akıma yaklaşmış görünür. Aslında yazar bunu bir tür fotoğrafın kendine açılması olarak tanımlar (BEKİROĞLU 2012: 420). “*Hakim bakış açılı bir anlatıcı kulağının içine fısıldar gibi düşüncelerini de okumaya başlamışım.*” (2012: 46)

Eserde ana eksende anlatıcının köklerini anlama yolculuğu vardır; ancak hâkim unsur Zehra ve Settarhan’ı buluşturan örüntüdür. Aşkın halleri; romantik hikâyelerle eseri süsleyen asıl temadır. Ancak Nazan Bekiroğlu birikimini yansıtan yelpaze bundan çok daha geniş bir sahayı kucaklar: Bir tarafta 1910’lu yılların İran Azeri kültürü, Taht-ı Süleyman, Tebriz, Tiflis, Zerdüştlük etrafında anlatılan köklü bir aile geleneği; diğer yanda 93 Harbi, Balkan Savaşları gölgesindeki

³ Kadri Özcan’ın Trabzonlu Aleko(2011)’su (Trabzon: Serander Yay) ve Muzaffer Lermioğlu’nun, Urkiye: Muhacirlik Büktü Belimi(2011)’si (Trabzon: Serander yay.) bu romanlardır.

Osmanlı İmparatorluğunun stratejik önemdeki şehirlerinden biri olarak 1. Dünya Savaşı'nın cephelerinden birine dönüşen işgal edilme sürecindeki ve günümüzdeki hâliyle Trabzon vardır. Romanda Trabzon anlatımının bir parçası olarak muhacirlik gerçeği bütün boyutlarıyla gözler önüne serilir. Aşıldığı üzere Nazan Bekiroğlu mistikten sosyale pek çok kabule de eserde yer vermiştir. Ancak bu çalışmanın ana sorusu, her biri zengin malzemeyle süslenmiş bu başlıklar içerisinde Trabzon'da muhacirlik gerçeğinin, romana hangi boyutlarıyla taşındığıdır.

Kitap, üç ana olay örgüsü üzerine kurgulanmıştır. Birincisi, günümüzde yaşayan ve İran, Batum seyahatinde dede ve ninesinin izini sürmek isteyen akademisyen anlatıcı kahramanın yolculuğu; diğeri dede ve ninesiyle 1910'lu yıllarda Trabzon'da yaşayan (anlatıcının ninesi) Zehra'nın macerası; nihayet yine aynı geçmiş yıllarda Taht-ı Süleyman'da İran'da yaşayan (anlatıcının dedesi) Settarhan'ın hikayesi. Geçmişte yaşanan Settarhan ve Zehra'nın yolu, eserin sonunda birleşir. Elindeki fotoğrafları tüketen anlatıcı, romanda anlatılmadan geçilen okuyucunun da merak ettiği bir kırılmayı İran'da kalan kuzenlerden biriyle buluşarak aydınlatır ve roman böylece sona erer.

Romanda fotoğraf kutusu, büyülu nesneyi ele geçirme, evden ayrılma, rehberin refakati gibi unsurlarla masalı çağrıştıran unsurlar kullanılır (KORKMAZ 2014: 931). Yanına aldığı fotoğrafların mekân ve zamanına taşınan anlatıcı kahraman; önce Trabzon'da geçmişe, büyük annesi Zehra'nın gençliğine yolculuk yapar. Zehra, dedesi ve ninesiyle yaşamaktadır. Anne ve babaları öldüğü için doğumundan itibaren onu ve ağabeyi İsmail'i ninesi büyümüştür. Eski bir müderris olan dedesi, 93 Harbi'nde bacağına kaybetmiştir.

Zamanda yolculuklarda kırılmalar yaşanır ve bir sonraki dilimde İsmail'in, Gönüllü Trabzon birliğiyle Balkan Savaşı'na gönderildiği ve ondan bir daha haber alınamadığı anlaşılır.

Romanda zaman ağırlığı 1. Dünya Savaşı yıllarına verilmiştir; farklı anlatımlarla Osmanlı coğrafyasının bütünündeki savaşa dair çıkarımlara kapı aralanır. Bu savaş özelde Trabzon insanını hangi şartlarda yakalamıştır, sorusuna cevap verirken diğeri iki savaşa uzanılır. Dedenin bacağına kaybettiği savaş, 93 Harbi; muhacirlik arifesinde, dedenin o yolculuğu yapmaya fizik olarak neden uygun olmadığını anlatmak üzere bir bölümde kısaca anlatılır; ancak bu savaşın etkileri sızlayan yara yeriyle zaman zaman romanın içerisinde bir nabız gibi atmaya devam eder.

İsmail'in hikâyesi, Balkan savaşlarının hikâyesidir ve birkaç bölüme dağılmış olarak aktarılır. Başta İsmail'in genç bir adam olarak heveslerini tanırız. Yine muhacirlik haberiyle ortaya çıkar ki genç adam Çanakkale'ye gönüllü gitmiş; savaş çoktan bittiği halde onun akıbetinden haber alınamamıştır. Nihayet romanın sonlarına doğru “muhacirlik savaşından” kurtulmayı başaran Zehra ve ninesi; İstanbul'a ulaştığında kayıp kardeşin izi hastanelerde arar. Bulunan “Kırık Kafiye” adlı günlükler vasıtasıyla İsmail'in seferberlik hatıralarına, dolayısıyla da Balkan Savaşı şartlarına, ulaşılır.

Birinci Dünya Savaşı, Trabzonlu bir aileye bu şartlarda muhacirlik olarak yüzünü göstermiştir. Yazar, savaşın diğeri cephelerine dağılmadan sadece Trabzon ve çevresine yoğunlaşarak bütün Osmanlı'yı anlatmayı denemiştir.

Farklı tarihî kaynaklarda detayları verilen Rusya'nın Trabzon üzerindeki emelleri, romanda ayrıntısıyla ele alınmamıştır. Ancak bölgedeki çalışmalar, bunun geçici bir işgal olmadığını gösterecek ayrıntılar olarak tam da bu cümlelerle romana girer: Bölgede tüccar olarak farklı yerlere seyahat eden Settarhan'ın, bir dönüş yolunda treni arıza yapar ve bir ara istasyonda kalırlar. Tesadüfen girdiği bir çayhanede Batum'a giden matbaa işçileriyle karşılaşır. Trabzon'daki Rus takviye kuvvetlerinin komutanı General Schwartz bu yirmi iki kişiyi gazete çıkartmaları için getirtmektedir. Settarhan, demek o kadar kalacaklar, diye düşünür. İşçilerden biri: “*Trabzon'u işgal eden orduda(...) ne kadar çok yazar, ressam, arkeolog, tarihçi, bilim adamı olduğundan haberin*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

var mı?" diye sorar. Gazetenin ismi bile hazırdır: "Voenniy Listok"(261). Bu gazete daha sonra kaynaklara muhacirlik yıllarında Rusya'nın çıkardığı askerî gazete olarak geçecektir.

1895 yılında İstanbul'da kurulan Rus Arkeoloji Enstitüsünün ilk saha çalışmalarından birini Trabzon'da yapması, Rus bilim camiasının Trabzon'a ilgisinin çok önceden başladığını göstermektedir. İşgal yıllarında da bu kurumun himayesinde bilim adamları bölgeye akın etmiştir. Amaç eserleri tespit ve koruma olarak açıklanmış olmasına rağmen sonuçları daha çok talan olarak kayıtlara geçmiştir(AKARCA 2014: 21).

Yazar, romanın sonunda, muhacirlikten dönenlerin karşılaştığı şehir enkazı arasında yaşanan kayıplar listesine bu bilim adamlarının yaptıklarını öznesini kaydetmeden ekler:

"Arşivler de bu yangından nasibini almıştı. Kitaplar, el yazmaları belgeler, gazete ve dergi külliyatları tapu kayıtları, nüfus kayıt defterleri tümüyle elden geçirilmiş, işe yarayanlar sandık sandık Rusya'ya boylamıştı. Mahkeme kayıtları, valilik evrakı polis tutanakları mescit, vakıf, gümrükhane, liman, baka bilgileri, belgeleri ise Temmuz 1917 yağmasında Rumlar tarafından tahrip edilmişti. Hafızası yaralıydı bundan böyle bu şehrin."(491)

Romanda savaşın bu genel tablosundan sonra, muhacirlik ve buna bağlı değerlendirilen 93 Harbi, Balkan Savaşı ve Ermeni tehciri başlıkları, daha rahat anlaşılmalrı adına ayrı ayrı ele alınacaktır.

Muhacirlik

Bu süreç, 6. Kitap'ta *Trabzon'dan Çıktım Başım Selâmet*, başlığında anlatılır: Başlık, aslında anonim bir türküyeye göndermedir. Türkü, *"Trabzon'dan çıktım başım selamet / Çavuşlu'ya vardım koptu kıyamet/ Arkadaşlar kaptanıma emanet / Bu ayrılık şimdi büktü belimi"* şeklinde devam eder.

Muhacirlik, romanın güçlü anlatımlarından biri olmasına rağmen 11 kitap olarak düzenlenen eserin sadece bir bölümünü oluşturur. Bu anlamda *Nar Ağacı*, bir muhacirlik anlatımı değildir. Eserde bir istisna dışında sadece Zehra ve Büyükhanım(Sabire)'in muhacirlikte yaşadıkları anlatılmış; onların yetismeye çalıştığı, bazen birlikte bazen karşı karşıya mücadele ettikleri diğer muhacirler fonda tutulmuştur.

Daha öne muhacirliğe dair bir haber olmaksızın bu, romanda hazırlıksız karşılaşılan bir olgu olarak sunulur. Hacıbey tellalın, *"Muhacirlik var, emir çıktı. Vali Cemal Azmi Bey şehir merkezini Ordu'ya taşıyor. Bu itibarla halkın şehri boşaltması, Giresun tarafına doğru acilen yola çıkması, ayağına bağ olacak eşyayı burada bırakması, ancak çok aciliyeti olanları yanına alması, hayati ehemmiyette olanlardan başkasını yük etmemesi..."*(272) diye bağırıldığını duyar. Rus ordusunun şehre girmesi an meselesidir.

Burada dil, ilâhi anlatıcının her şeyi bilen dilidir; ancak yazar, büyük oranda Büyükhanım'ın bakışına odaklanır:

"(E)şya, evrak, bir şehrin halihazır ve hafızası, ne kadar taşınabilirse o kadar kayıklara, arabalara doldurularak göçe başlamışken Büyükhanım'ın kafasının içinde her şey muazzam bir uğultuyla yerinden oynamıştı. Hani o ' herkese olur bana olmaz' zannı, abes duygusu. 'Ama niye, nasıl oldu?' O şaşkınlıkla dizini dövmekten başka bir şey yapamamıştı ilk anda Büyükhanım. Ama dövünme zamanı değildi aklını başına tez topladı. Düşünmenin, akletmenin zamanıydı şimdi, hayatta kalmak için ne yapacağına ne edeceğine karar vermenin zamanı. Lakin bu kadarını düşünse bile uzun zamandır ne yaptığını bilmediği gibi şimdi de ne yapacağını bilmiyordu."(272)

Anlatıcı, bu araya İsmail'in kaybını ve ailenin bundan doğan hüznünü yerleştirir. Aile bir önceki savaşta bu büyük kaybı yaşamış, onun acısı henüz küllenmemiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Yine hâkim anlatıcının bakışıyla karışan değerlendirmeler, bir şekilde savaşın kayıplarını ve gelişmesini Büyükhanım'ın bakışından özetler:

“Şu kör olası Büyük Harp'te Kafkas Cephesi Trabzon'a kadar genişlemiş, Rus donanması Karadeniz kıyısında saldırmadık liman, bombalamadık iskele bırakmamıştı. Rize düşmüş, Of civanmerdanları yirmi bir gün canlarını dişlerine takıp bedenlerini Rus ordusunun önüne siper etseler de, Sürmene, Araklı, Arsin, Şana ne kadar dirense de azgın sel önüne geleni devirmişti. Böyle giderse şehre girmelerine şunun şurasında çok az zaman kalmıştı. Hani mazlumların feryadı yeri göğü oynatır, kâinatı yakardı?” (275)

Bu arada küçük Anuş'un varlığı ve kötü kaderini hatırlanır. Yine muhacirlik fikrinin yarattığı büyük şaşkınlıkta başka bir toplumsal vak'a gündeme gelir; bölgedeki Ermenilerin tehciri. Anlatıcı bu süreci bir sonraki bölümde anlatır; bu ara bölümden sonra anlatım tekrar “muhacirliğe” döner. (Tehcir başlığı ayrıca ele alınacaktır)

Yazar, tarih kitaplarında farklı süreçler olarak anlatılan bütün bu kırılmaların bir ailedeki yansımalarını, insanî boyutlarıyla ele alır. Bu, olağanı zorlayan bir kurgu gibi görünse de değildir.

Büyükhanım bir durum değerlendirmesi yapar; eşi, tek bacakla istese de o kadar yolu yürüyemez. Zehra güzel bir genç kız, Anuş'sa çocuktur; insanların büyük çoğunluğu yol hazırlığına başlasa da o gitmemek fikrini gündeme getirir. Hacıbey ölmekten beter şeyler vardır, gerekçesiyle bu fikre karşı çıkar, gitmek zorundadırlar.

Korkmaz; Zehra ve ninesinin bu zorlu yolculuğa niçin çıktığının anlaşılamadığını, hatta yazarın bunu zorladığını düşünür (KORKMAZ 2014: 932,935). Oysa romanda buna dair pek çok ipucu vardır. Büyükhanım ağzından, Rum ve Ermenilerin evlerine bayrak astıklarını ve çetecilerin iyice “azıttığı” söylenir.

“Hacıbeyle kendisini hesaba katmamıştı. Onlar yaşadıkları kadar yaşamışlardı. Mal canın yongası ama olmayıversindi. Cana gelince, Allah'a bir can borçları vardı nihayetinde. Gelecek günün ne getireceği de belli olmazdı. Ama Zehra o bu kadar genç ve güzelken. Zihninden geçenleri kovdu(...) Onların başına gelebilecekleri tahmin etmek, anlatılanlardan birini bile hesaba katmak? Yo, böyle bir ihtimal binde bir bile olsa hesaba katılamazdı.” (282)

Romandaki bu ve benzeri ifadeleri görmezden gelerek, sebep yoktu, Zehra ve Büyükhanım, İstanbul'a gitmeyi önceden kafalarına koymuştu, demek roman anlatımıyla çelişmektedir. (Araştırmacının muhacirlik olgusuna bigâneliğini hiç hesaba katmaksızın, bu romanda arka planda bütün bir Doğu Karadeniz'in göçmesini de İstanbul'u görme merakına bağlayıp bağlayamadığı sorulabilir.)

Gemilerle Trabzon'dan ayrılanlar vardır; ancak yaşlı kadın ve küçük çocuklar bu “seçilmişler” arasına giremez. Ayrıca Rus gemilerinin muhacir teknelerini bombaladığı haberleri de gelmektedir. Onun için arabayla gidebildikleri yere kadar gidecek; kayık, taka, motor ne bulursa onunla ilerleyecek İstanbul'a, Erenköy'deki yeğenlerine ulaşmaya çalışacaklardır. İki atı beslemek zor olduğundan bir atla dinlene dinlene gitmeleri daha doğru olacaktır. Hacıbey'in askerlikten beri yanında olan emektarları Yıldırım, yaşlanmış ve zayıf düşmüş olsa da onlara eşlik edecektir.

Zorlu yolculuk tecrübeleri olan Hacıbey, onlara en çok lazım olacaklar konusunda bildiklerini aktarır: *“Patates al alabildiğin kadar. Un al. Bunlar dayanıklıdır. Sebzeyi meyveyi yük etme. Bir de mavi demliği, şu kalan çayı al. Yolda şifa olur. Her an demleme, sadece gerektiğinde. Bir de kinin, ispiro, karbonat, sirke almayı ihmal etme.”* (288)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

En işe yarar şey, paraydı ve Büyükhanım, Yıldırım'dan dikiş makinasıyla beş tane bakır tencereyi sipahi meydanında satmasını ister. Ancak makine yirmi, tencereler ikişer kuruşa indiği halde satılmaz.(288)

Bölgenin o dönemini değerlendiren kaynaklar da Trabzonlunun elindeki malın çoğunu ayak bağı olur düşüncesiyle bırakmak zorunda kaldığını; zorlu yolculuk için paraya dönüştürmek üzere elindekini satmaya çalıştığında da alıcı bulamadığını söyler. Yerli halk zaten satıcıyla aynı konumdadır; Rum ve Ermenilerse zaten evlerde bırakılacak malzemenin kendilerine kalacağı düşüncesiyle bu mallara alıcı olmaz(ÖKSÜZ-USTA2008: 127).

Büyükhanım, elmas yüzüğünü, inci gerdanlığını keseye koyup beline bağlar; Hacıbey köstekli saatini verir; kısaca yükte hafif pahada ağır ne varsa yanlarına alır, ertesi gün yola dizilirler. Büyükhanım rüyasında evlerinin bahçesindeki nar ağacının cayırdı yandığını görmüştür. Rüyalarda imgeleşen bu ağaç, eserin ismini oluşturur. (Eserin sonunda muhacirlikten dönen Büyükhanım, ağacı kesilmiş bulacak; ancak kökü sökülmemiş, ağaç dibinden sürgün vermiştir.)

“Son kez evine, bahçesine, oduna ocağına baktı büyükhanım. Bari böyle güzel olmasaydı, hatırında böyle güzel kalmasaydı... Deniz bile üzerinden geçen rüzgarla tüllenirken ona her zamankinden daha güzel geldi. Öyle bir günde gidiyorlardı ki gitmemek için en uygun olanı.”(289)

Mart başıdır ve yaşlı kadın, kışın her an geri gelebileceğinden böyle bir durumda uzayıp giden yollardan nasıl sağ çıkacağını, nasıl dayanacaklarını düşünür:

“Bütün sokak, bütün mahalle, bütün Trabzon aynı yolculuğun sabahında aynı yöne akıyordu şimdi; batıya. Daha şimdiden çocukların ağlaması ihtiyarların hıçkırığına, hastaların inlemesi tekerleklerin gıcirtısına karışmaya başlamıştı. Bu göç kafilesinin tamamına yakını, varlığın en zayıf yanı olan kadınlar ve çocuklardan ibaretti; bir de ihtiyar, hasta ve sakat erkeklerden. Trabzon'un bütün delikanlıları ise iki yıldan bu yana cephelere dağılmıştı.”(291)

Yolculuğa refakat eden, muhacirlere yol gösteren kimse yoktur. *“Gece gündüz, aç açık, çoğu yerde arabadan inerek, gariban atı arkasından iteleyerek, sersefil, perişan, yolculuklarının kim bilir kaçınıcı gününde Büyükhanım dahil oldukları muhacir kafilesine şöyle bir baktı. Cadı masallarının ürkütücü sahnelerinde görünen çaresiz elem katarlarına benziyordu bunlar.”*(294)

Kasaba merkezlerinde bulabildikleri Muhacir Komisyonu temsilcilerinden kendilerine başlarını sokacak bir cami avlusu, boş bir ev, bir dam altı göstermelerini istemek için arkalarındaki kafilelere yakalanmamaları, önlerindeki kafilelerle yarışmaları, onları geçmeleri de gerekir. Kendi şartlarında bir rekabet kaçınılmazdır.

“Bu, dev acı kitlesi” Trabzon'dan çıktıktan on beş gün sonra Görele'ye ulaşır. “Görele'de Muhacirin Komisyonu tarafından boş bir Ermeni evine yerleştirildiklerinde gecenin sabaha yakın yarısıydı.” Sızıp kalırlar. Ancak ertesi sabah etrafa bakacak halleri olur. Varlıklı bir ailenin evinde olduklarını ve onların da kendileri gibi evi eşyayı bırakıp çıktığını anlarlar; dolaplarda giysiler, mutfakta yiyecekler vardır. Büyükhanımın oradan ayrılanlara da dua ederek evi kullanmaya başlamasının ertesi günü, Rus ordusunun yaklaştığı, Görele'nin de boşaltılacağı duyurulur. Üstelik Görele'den sonra araba yolu da yoktur; denizden gitmek gerekecektir. Hükümet güya sevkiyat merkezi kurmuştur, ama oraya vardıklarında laf söz kar etmeyecek insan seliyle karşılaşılır: “Can korkusu sırayı, saygıyı, edebi çoktan unutturmuş, kalabalık yekvücut, dalgalanan bir cinnet bedenine dönüşmüştü. İltimas tarafgirlik ve acımasızlıkla birleşmiş; savaş zenginlerinin yolu açılmıştı çoktan. Gemi hak getire! Kayıklar ise önce Göreleli memur aileleriyle doluyordu; gelen emir böyleydi.”(297)

Romanın en sık tekrarlanan tespitlerinden biri, o dönemde Osmanlı devletinin organize etme kabiliyetinden yoksunluğudur. Tarih anlatımları da bunu doğrular. Aslında bölgeden hızla ayrılmayı düzenlemek üzere bir Sevkiyat Merkezi kurulmuşsa da sevk edilecekler arasında görevli olanların kendi yakınları vardır. Zaten sınırlı olan imkânlar da çoğunlukla bu şekilde kullanılmış ve bölge halkı ikinci bir mağduriyetle karşı karşıya kalmıştır. Sözde asker aileleri ayrıcalıklı konumda olacaktır, ancak onlara bile sıra gelmez(ÖKSÜZ-USTA 2008: 128).

Büyükhanım kendi parasıyla kayık tutmak istediğinde fahiş bir fiyatla karşılaşır “(B)iniyorsan bin, yoksa sırada bekleyen çok müşteri var!” cevabına karşılık “İstanbul’a birinci mevkide bin kere gidip dönmeyi sağlayacak bedeli” zümrüt küpeyle birlikte adama vermek zorunda kalır(298). Bu, savaş zengini türeten bir zihniyetin anlatımıdır. Sözlü tarih anlatımlarında da muhacirlere yardım eden veya onları sömürmeye çalışan pek çok insan aktarılır. Bu aslında romanın temel tezlerinden biridir: İyi veya kötü ırklar yoktur; iyi veya kötü insanlar vardır.

Muhacirliğin en amansız geçidi Harşit çayıdır. Hatta Rusların oraya kadar gelse bile öteye geçemeyeceğine inanılır. Romanda Görele’den bin bir minnetle bindikleri kayığın, Harşit ağzındaki girdaptan korkan kayıkçısı, onları Harşit’in beri kenarında bırakır. Osmanlı coğrafyasının en hızlı, en haşin, en kuvvetli en deli akan en yol vermezlerinin birinin kenarına muhacirler toplanır. Gözü kara suya dalanların öldüğünü görenler daha da umutsuzlanır. Çay kelek denen bir tür kayıkla geçilmektedir; ama üç beş kelek bu muhacir akınının hangi birine yetebilir? Karşıya geçme hırsıyla keleğe doluşan insanlar çayın ortasında kelek, devrilince akıntıya kapılıp gider. Alabora olmuş keleğin sahibi yeni yolcular için kenara çıkar; “sanki biraz evvel içindekileri azgın suya veren bu değilmiş gibi, sanki bir cennet yolculuğu müjdelermiş gibi aynı keleğin kanlı sırtına binmek için canhıraş bir yarış daha başlıyordu.”(301)

Yıldırım, az ilerde daha sığ bir yer olduğunu söyleyince orada havanın durulmasını beklemeye karar verirler. Ertesi sabaha kadar su aman vermez, hiçbir şey yapamazlar. Diğer göçenlerin anlatıldığı ender yerlerden biri buradır. Sabahın ilk ışıklarında Görele’de tanıştıkları küçük oğlu ve bir ineğiyle göçen kadınla karşılaşır; kadın oğlu Hasan’ı yanlarında bırakır; önce ineğiyle kendi geçecek sonra gelip çocuğu alacaktır. Kadın hayvanla karşıya geçmeyi başarır. Çocuk için geri dönerken karşıda bıraktığı ineğini daha önce karşıya geçen muhacirler kaçıtır; kendi de bir akıntıya kapılıp suda kaybolur. Daha korkuncu, bu ölümler kimsenin dikkatini çekmeyecek kadar sıradandır.

Hasan, Büyükhanım’ın kafilesinin yeni üyesidir artık. Üstelik sessiz sedasız üyesi; ya dilsizdir ya da olanları gördüğü için dili tutulmuştur.

Büyükhanım çaresizlik içerisinde yakarır:“ ‘Rabbim’ dedi. ‘Ben Musa değilim ama şu peşimize düşenler var ya onlar Firavun. Şu Harşit’i Kızıldeniz edip önümüzde ikiye ayırsana!’ ” ve geriye dönüp keleklerin yanına giderler. Yaşlı kadın kayıkçıya başka kimseyi almadan karşıya geçmek için ne kadar istediğini sorar. Adamın istediğinden çok fazlası eden zümrüt küpenin diğer tekini de ona uzatır. Adam para diye tuttursa da yalvar yakar onu ikna eder; karşıya geçerler(305).

Nazan Bekiroğlu’nun anlatımı, sözlü tarih anlatımları ve *Trabzon’un Yakın Tarihi*’ni yazan Tarakçıoğlu’nun hatıratıyla örtüşür: “Açlık, yorgunluk ve can yakıcı soğuklar içinde derelerin sularına, çamurlara bata çıka ilerleyen bu cefalı yolcular, nihayet başlarını bir hamiyetli vatandaşın evine sokacak, belki sıcak çorba içerek bir köşede uyuyarak yorgunluğunu çıkarabileceklerdi. Lakin koca Harşit deresini karşıya geçmek lazımdı. O sırada bu derenin köprüsü yoktu; halk, kelek denilen bir kayıkla dereyi geçmek zorunda idi. Arka tarafından gelen göçmenler yığıldıkça yığıldı; derenin vadisi mahşere dönmüştü. Keleğe binenlerin bazen sayıları artıyor, kelek alabora oluyor, kadın erkek, çoluk, çocuk bu acı manzarayı görünce imdat feryatları göklere yükseliyordu.”(ÖKSÜZ-USTA 2008: 131)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Bu defa da tifüs ve sıtma muhacirleri bulur. Üstelik Rus ordusunun yerini de eşkıya takımı almıştır. Yıldırım, sıtmaya yakalanır. Yaşlı kadın onun sırtındaki yükü Zehra'ya verip ona destek olmaya çalışır; ağzına kinin verir. Adam ancak iki gün sonra kendine gelir. Yiyecekleri bitmiş; iki gündür hiçbirisi ağızlarına bir şey koymamışlardır.

Karadeniz için bahar yağmur demektir. Ordu'da bahar onları çamurla karşılar. Bu amansız yolculukta çıldıran anneler, kaybolan, ölen çocuklar vardır. Öleni defnetmek; yoldan kalmak, kafileden uzaklaşmak demektir. Ayrıca çeteler kol gezdiği için kafileden kopmamak gerekir. Büyükhanım ve kafilesi, ölen bir çocuğun defniyle uğraşırken geri kalmıştır. Bu sırada cesetleri soyan eşkıya çetelerini görür ölümlerin arasına saklanırlar. “*Kimdi bunlar? Rum mu? Türk mü? Ermeni mi? Yo, iyilik gibi kötülüğün de dili, dini, ırkı milleti, milliyeti yoktu.*” (311) Bu tür adamlar hep siyah giydiğini anlatır. Hatta birini ölmek üzere olan bir kadının yanına arkadaşlarını çağırırken duyunca tahmin ettiği şeyi görmemek için gözlerini sıkı sıkı kapatıp feryadını bastırır. Çocukluğunda cennetin yokluğundan korktuğunu hatırlar: “*‘(B)eni bağışla. Dilimin söylediğinden beni hariç tut. Yutkundu boğazındaki yumruyu itmeye çalışarak, İstersen de tutma. Ama bundan sonra cennetinin yokluğu değil, cehenneminin yokluğu korkutur’... Sadece insanların lâneti yetmezdi. Allah’ın ve meleklerinin de hepsinin lâneti üzerine olsundu.*”(311) Yazar, bununla muhacirlik sürecinin fecaatine yeni bir örnek daha oluşturur.

Tarihî kaynaklara göre “*Köy, kasaba ve şehirlerden Türk askerleri, jandarma ve polis kuvvetleri çekilince; bazı Rumlar silahlanıp başlarında erkekleri bulunmayan kadın ve çocukların yollarını kesip taarruza yeltenmişler.*” Buna karşı bölgelerde bunlarla mücadele eden silahşorlar ortaya çıkmıştır(ÖKSÜZ-USTA2008: 132). Tarih kaynaklarının Rum ve Ermeni çeteleri hanesine kaydettiği vahşette(ALŞAN 2014: 180) Bekiroğlu'nun adres göstermediği görülür. Bu romanın bütününde bir öteki dili kurulmamasıyla ilgili olmalıdır.

Zehra'nın sadece psikolojisi bozulmamış; hiç konuşmayan genç kız, bitlenmiş ve nihayet bir gün ateşlenmiştir. Büyükhanım onlarla nasıl yola devam edeceğini düşünürken yol üstünde bir buharlı su fark eder. Kükürt kokusundan buranın bir ılıca olduğunu anlar; bunu bir lütuf olarak görür. “*...eğreli otlarının koyu yeşil yaprakları arasında boy vermiş iri beyaz çiçeklerin gölgesindeki sıcak su Zehra'ya Hazreti Eyyub'u yıkayan su gibi şifa vermişti.*”(315) Büyükhanım çocukların hepsini bu suda uzun uzun yıkar.

Üç ay sonra Samsun'a varılır. Muhacir komisyonunun gösterdiği eve yerleşilir. Bir hafta sonraki vapurda yer bulunur. Vesikayla dağıtılan ekmekten alırlar. Esnaf ticari olarak bitmiş olduğundan ihtiyaç olan şeyin yanında ekstra malzeme alma zorunluluğu koymuştur. Büyükhanım Yıldırım'dan bir parça koyun peyniri almasını ister; ancak bir parça peynir için bir çuval da arpa almak zorunda kalırlar.

Aslında burası romanın muhacirlikle ilgili kısmının sonudur. Bundan sonrası İstanbul'da yaşanan yoksullukla ilgili sayılabilir. Muhacirlik süreci elinde parası olan güngörmüş Büyükhanım'ın öncülüğü ve ferasetiyle böyle sonuçlanmıştır. Sözlü tarih anlatılarında, iş bulma, gittiği yerde aşına ortak olacağı insanları kendilerinin dilenci olmadığına ikna etme zorunluluğuyla karşılaşan yüzlerce başka hikâye vardır. Anlatıcı, bunlar arasından kendi ninesine ait olanı çekmiş ve muhacirlik faciasını burada kesmiştir.

Hikâyenin devamında İstanbul'a varılır ancak İstanbul'un hali memleketin diğer yerlerinden farklı değildir. Hacıbey'in yeğeni Saffet, kucığında bir, yanında iki çocuğu olan Mediha'yla iki oda bir sofa bir evde oturmaktadır. Büyükhanım orada kaldıkları sürede elinde avucunda kalan para, mücevher, saat ne varsa onları da Saffet'e vererek yük olmamak için çaba sarf eder.

Bolşevik İhtilali'yle Osmanlı topraklarından çekilme kararı alan Rusya'nın bunu uygulaması da bir süreç gerektirir. *Nar Ağacı*'nda artık dönebileceklerine dair haber almadan önce Büyükhanım bir rüya ile "müjdelenir". Sözlü tarih anlatımlarında sıkça karşılaşılan bu dönüş daveti içeren rüyalara yazar da yer verir.

Saffet, dönebileceklerine dair haberi getirdiğinde Trabzon'dan ayrılışlarının üzerinden iki yıl geçmiştir. Bu tarihî kaynaklara göre en erken dönüş tarihlerinden biridir.

Gemiyle döndüklerinde Trabzon'da onları limandaki keşmekeş karşılar. Liman sadece Trabzonlu muhacirlerle değil, Doğu Anadolu'ya geçeceklerle de doludur. Rus işgalinin enkazı her yerdedir. Büyükhanım ve kafilesi; kayıpsız, hatta ilâvelerle Trabzon'a dönebilmiştir.

Oysa tarih kaynakları, giderken olduğu kadar dönerken de zayıat verildiğini yazar. Dönüş göreceli daha organize ve çoğunlukla gemilerle yapılsa da salgın hastalıklar başta olmak üzere benzer sebeplerle pek çok kayıp verilmiştir(KAYA 2001: 545). Trabzon'dan yirmi kişi olarak çıkan bir aileden Trabzon'a ancak 5-6 kişi dönebilmiştir. Bu korkunç felaketle "*bütün Karadeniz sahilleri İstanbul Boğazı'na kadar uzayan dar, fakat pek uzun bir mezarlık hâline gelmişti.*" (ÖKSÜZ-USTA 2008: 135). Yazar dönüşü dair anlatımları romana almazken bu sürecin izlerini dönenlerin limandaki görüntülerinde toplar. Muhacirliğin anlatıldığı bölümün sonunda Büyükhanım'ın kafilesi Bakü Cemiyet-i Hayriyesi'nden Mehdi'nin yardımıyla o insan mahşerinin içerisinde evlerine yöneldiklerinde şehrin halini ancak fark ederler. Bu fark edişte de Büyükhanım'dan ziyade entelektüel anlatıcı kahramanın geniş ufku gözlenir:

"*Şark Meydanı'nda yepyeni, yüksek taş binalar yapılmış, Boztepe'ye tırmanmak üzere raylar döşenmişti ve meydandan şehrin içine doğru kocaman, geniş bir cadde açılmıştı. Büyük caddelerin şehri boydan boya yarması için dükkânlar, evler, küçük sokaklar, sokak aralarındaki küçük cami, mescit ve mektepler yerle bir edilmiş, şehrin Müslüman yüzü tarumar edilmişti.*"

"*Sokaklar, dingili kırık, ters dönmüş, yan yatmış arabalar; at ölüleri tüfekler, kaması kırık toplar, konserve kutuları, zamanı geçmiş bozuk yiyeceklerle doluydu. Rus kalpakları, Rus tüfekleri, Rus çizmeleri, Rus vesaireleri tepelikler hâlinde her yerdeydi. Mahalle ve sokak isimleri bile değişmişti. İçeride Bulandıkhanım'ın, elinden gelse Rus kelimesini lügatlerden çıkarıp atacaktı. Ama izleri kolay geçecek gibi değildi. Ve ki yangının külü hâlâ tütüyordu.*"(490)

Giriş bölümünün sonunda anlatılan entelektüel yıkımı, yazar Trabzon'un enkazı arasında gözlemlediklerine eklemiştir. Ona göre "*Hafızası yaralıydı bundan böyle bu şehrin.*"(491) Evlerinin kapısı sökülmüş, nar ağacı yarı belinden baltalanmış; ama dibinde sürgünler vardır.

Eserin sonunda, koruyup esirgedikleri Zehra, kendine yeni bir hayat kurmak zorunda olan Settarhan'la buluşur. Anlatıcı kahraman, birbirinden çok farklı coğrafyalarda doğan iki ırmağın hangi mesafeleri aşarak buluştuğunu anlatırken Trabzon'un şehir olarak yaşadıklarıyla bu hikâyenin neresinde durduğunu da anlatmış olur.

Korkmaz, Nazan Bekiroğlu'nun bu romanla her ne kadar tezli bir roman yazmaya niyetli görünmese de "spekülatif bir tarih yaklaşımı ortaya koyduğunu", Anadolu'da yaşayan bütün halkların çektiği acının ortak olduğu yönündeki söylemiyle *anın statüsünü korumaya* yönelik *conservative* bir yaklaşım sergilediğini savunur(2014: 932). Nitekim Zehra'nın evden ayrılışını değerlendirdiği bölümde bu tezini şöyle gerekçelendirir:

"*Hacıbey'in evden ayrılması, bacaklarından birini kaybetmiş olmasına ve dolayısıyla yola çıkamayacağına bağlanır. Fakat büyükhanım ve Zehra'nın evden ayrılmasını gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Romanda yeterli gerekçe göremeyiz. Büyükhanım ve Zehra evden ayrılmaya önceden karar vermiş gibidir. Adeta Rus işgalini beklemektedirler(...) Zehra ve çevresinin evden ayrılması hadisesinin, İttihat ve Terakki Partisi'nin 1915 yılındaki tehcir emrine*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

denk düşen bir tez olarak romana konulduğunu görebiliyoruz. Romanda en dehşet verici yolculuk da Zehra ve çevresinin evden ayrılma esnasında işlenmiştir. 'Unheimlich' kavramının temel kavramları olan kaygı, korku, dehşet, tekinsizlik, Trabzon, İstanbul yolculuğu sırasında yoğun olarak ele alınmıştır.”(KORKMAZ 2014: 934)

Bu tez, gerçeklikten bağımsız eser yazılamayacağı gibi bu gerçeklik göz ardı edilerek eleştiri de yapılamayacağını göstermektedir. Anlatılanların tamamı kurgu olsaydı, araştırmacının; yazarın bu inanılması zor hikâyeyle *tehciri* meşrulaştırdığı iması/ iddiası; bazı zihinleri bulandırabilirdi. Bekiroğlu, daha önceki tarih romanlarında sıkça görülen uzun tarih anlatımları yerine yaşananları sadece kahramanlarından birinin gözünden üstü kapalı anlatmayı yeterli görürken bu gerçeklikten bigâneliği hesaba katmamış olmalıdır.⁴

93 Harbi

Bu savaşa yine muhacirliğin anlatıldığı 6. Kitap'ta atıf vardır. Rus'un önünden kaçamayacak kadar güçsüz olan Hacıbey'in bu savaştan aklında kalan, perişan bir asker kalabalığının “sevk”idir: “93 Harbi'nde Doğu cephesideydi Hacıbey. Kars'tan Erzurum'a doğru çekiliyorlardı. Adına 'sevk' diyordu komutanlar ama düpedüz yürüyorlardı işte. Bir devlet şimdi olduğu gibi o zaman da askerini sevk edememiş, yürütmüştü sadece...”(284) Bu yürüyüşler öylesine zorludur ki Hacıbey'in ayağındaki yara iyice ilerlemiş, kemik postala kaynamış gibi olmuştur. O halde, Erzurum'a yarı baygın ulaştığında kendisini kabul edecek hastane bulmakta zorlanmış. Kendine geldiğinde sağ bacağının kasığından kesildiğini öğrenmiştir.

Hacıbey, romana yakın tarihlerin facialarından birini anlatmak üzere yerleştirilmiştir. Ancak anlatıcı hem eski müderrisliği hem yaşadıklarının kazandırdığı uzak görüşlülükle ona eserde bir ağırlık kazandırmayı başarmıştır. Aktif olmaması da bir anlatıcı tercihidir; bir hocadır, katıldığı savaşta devletin zaafalarını görmüş, romanda bunları söz aralarında ifade etmekle yetinmiş; torunu Balkanlar'a gitmeye karar verdiğinde ona dur, dememiştir.

Balkan Savaşı

Balkan Savaşı'ndaki savaş dışı süreç, devletin “hazırlığı” bu savaş ekseninde daha ayrıntılı aktarılır. Bu savaşın kahramanı ağırlıklı olarak İsmail'dir. İlk kitaptan itibaren başlatılan İsmail'in hikâyesi sona kadar taşınır. Savaşa Trabzon'dan gönüllü katılan gençlerin hayata dair büyük hayalleri vardır. İsmail ve Zehra'ya gönül veren Celil Hikmet, onlardan sadece ikisidir. İsmail, Darülfünun Felsefe şubesine yazılmaya, şiirler yazmaya; resim hocası Celil Hikmet, Zehra'ya talip olduğunu söylemeye hazırlanırken seferberlik ilân edilmiş ve büyük bir gururla Trabzon'un gönüllüler arasına katılmışlardır. Anlatıcı, bu seferberlik çağrısını o günlere dönerek anlatır:

“Günlerdir Meşveret gazetesi, Trabzon'da 87. Alay'a dahil olmak üzere bir gönüllü taburu oluşturulduğunu duyurmakta, gönül çelmek için ha bire yazılar yayımlamaktaydı.”(196) Ninenin bütün ricalarına rağmen henüz 18'inde olan İsmail; hocaları ve arkadaşlarının katıldığı savaştan kaçarak Trabzon'da rahat uyuyamayacağını söyler. Trabzonlu pek çok genç de onun gibi bu davete icabet eder. Hacıbey, onların gönüllülüğünü buruk bir şekilde izler. Gönüllü gençlerin bu tabura katılma şartları, bir anlamda ruh hallerini yansıtır: Kendilerine has kıyafet ve sancaklarıyla orada olmak isterler. Önce karşı çıkılsa da sonra asker kumaşına benzer kumaştan yapılma şartıyla

⁴ Ninesi ve iki büyük teyzesini muhacirlikte kaybetmiş (benzer kayıplar yaşamış binlerce kişiden) biri olarak akademisyen arkadaşımızı muhacirlikle ilgili kaynakları da okumaya davet ediyorum. Yaşananların bu zamana kadar onlarca bilimsel ve edebî eserde bu acıları yaşayan milletin okullarında yetişen insanlara dahi anlatılmamış olması, böylesi bir akademik değerlendirmeyi meşrulaştırabilir mi?

gençlerin isteği ordu tarafından kabul edilir. Nihayet büyük bir gururla Trabzon'un gençleri, sonra bu savaşı ifade adına sembolleşen gemi Gülcemal'e doluşup yola çıkar.

Oysa İsmail'ini alıp giden Gülcemal, emaneti geri getirmez. Muhacirlik süreci gündeme geldiğinde zaten dört yıldır kanadı kırıktır evin. İsmail'den son olarak gelen, üzerinde Hilal-i Ahmer hemşiresi olan bir kartpostalıdır. Balkan Harbi bittikten sonra 87. Alay gibi Gönüllü Taburundan ancak bir iki kişi geriye dönebilir. Celil Hikmet dahil komutanından erine kadar geri dönmeyenlerin hepsinin ailesine şehitlik kağıtları dağıtılır, İsmail'in ailesi hariç. Israrlı takipler sonrası gelen yazıda "*Hayatı da mematı da meçhuldür.*" yazmaktadır.

İsmail'in akıbeti, muhacir olarak İstanbul'a giden Büyükhanım ve Zehra'nın çabalarıyla ortaya çıkar. VIII. Kitap'ta *Kırık Kafiye*, başlığıyla Balkan Savaşı gerçeklerine tekrar dönülür:

Nine ve Zehra, İsmail'den en son gelen kartpostalın yazıldığı hastanede onun izini sorarlar. Önce onları yorgunluk ve kızgınlıkla karşılayan başhekim, kadınların ısrarı karşısında yumuşar: Kayıt Dışı olarak kaydedilenler arasında İsmail'i bulur. O da Hacıbey gibi öfkeli: "*Cepheye sürdüğü askerini o yaralandığında, kolu bacağı kopup gözü aktığında, beyni parçalandığında takip edemeyen 'Kayıt Dışı' hanesine kaydeden bu devlete de bu hükumete de aklına gelen bütün küfürleri bu kez de esirgemedi...*"(390) İsmail'in Tifüs'ten öldüğü anlaşılır. On yıldır orada çalışan Tarbzonlu çaycı, tesadüfen bu konuşmalara tanık olmuştur; onlara İsmail'i tanıdığını ve onun yatağında bir defter bulduğunu söyler.

Bu defterin adı *Kırık Kafiye*'dir. 8. Kitapta 17 günlük notu olarak anlatımı zenginleştirmiş olan bu bölüm, İsmail'in hastalığının ağırlığını yansıtacak küçük işaretleri barındırır. Defterin arasında İsmail'den önce hastanede ölen Celil Hikmet'in açılmamış mektubu da vardır. Aslında Trabzon'dan çıkarken başlayan sahipsizlik ve hayal kırıklığı bütün günlüğe sinmiştir. Osmanlı ordusunu düşman kurşunu değil soğuk, açlık ve hastalık kırıyor, diye yazar. Daha da önemlisi zabıtların fırka çatışmaları, acemilerin bile görebilecekleri kadar aşıkardır. Asker bozgunlarının gönüllüler üzerindeki etkisi de o satırlardadır. Nihayet hastaneye ve hastalara moral gezisi düzenleyen sanatçılara değinilir.

Kırık Kafiye, ismi bir yönüyle şairlik merakına; gençlik dönemindeki kafiye bulma çalışmalarına bir göndermedir. Bu, ayrıca İsmail'in açıkladığı şekliyle Karadeniz'de oynanan bir çocuk oyunundan mülhem bir isimdir. İsmail, defterin bir gün Zehra'ya ulaşacağını düşünerek son bölümlerinde doğrudan ona seslenir. Çocuk oyununa dönüşen bir halk inanışını hatırlar; bu oyuna göre bir tür öcü olan Karakoncolos'un kapıyı çalıp çocuklara sorduğu sorulara ka/kara ile başlayan cevaplar vermek zorunluluğu vardır. Uygun cevap verilmezse Karakoncolos çocuğu alıp uzaklara kaçar. Çocukken Zehra'yla İsmail bu oyunu oynadığında Zehra "Heybende ne var?" diye sorar; İsmail bir türlü uygun cevabı bulamaz; Zehra da onunla alay edermiş. İşte bu günlüklerde hastane köşesinde ölümü bekleyen İsmail uygun cevabı ancak bulmuştur: "*'Ben; İstanbul'da felsefe okumaya niyet etmiş, Sultani mezunu. Baklan Gönüllüsü İsmail Efendi; bir şiir kitabı yazmaya niyet etmişim, eşikten öteye geçemedim. Heybemde sadece kırık kafiyeler var.*"(413)

Nazan Bekiroğlu'nun gönderme yaptığı bu inanış, farklı şekillerde literatüre girmiştir. Boratav kaynak gösterilerek halk bilim literatüründe şu şekilde kaydedilir:

"(Karakoncolos) yurdumuzun farklı bölgelerindeki yaygın bir inanışa göre, kışın en soğuk günlerinde insanlara zarar veren bir varlıktır. Kendine has özellikler taşır. Zemherinin (kışın en soğuk zamanı, ocak) ilk on iki gününde sokaklarda dolaşır, rastladığına 'Nereden geliyorsun, Nereye gidiyorsun? Adın ne?' diye sorarmış. Verilecek cevapların içinde mutlaka 'kara' kelimesi olmalıymış (Kara Köy'den geliyorum, Karasu'ya gidiyorum, Adım Kara Hasan v.b) Aksi takdirde Karakoncolos elindeki kocaman tarakla vurarak karşısındakini öldürürmüş. Bu durumdan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

korunmak için kış günleri evlerdeki taraklar ortada bırakılmaz, saklanırmış. Bu yaratık kış yarısının cini diye de adlandırılır (DUVARCI 2005:126).

İsmail, romanda Osmanlı'nın genç neslini sembolize eder. Heveslerinden birikimine nihayet akıbetine kadar bu metafor niteliği korunur. Karakoncolos için uygun cevabı nihayet vermesine rağmen kötü yazgısından kurtulamamıştır.

Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi

Romanın farklı bölümlerinde sözü edilen Cemiyeti, anlatıcı özel bir dikkatle ön plana çıkartır; ancak bunun zorlama bir yüceltme olmadığı tarihî kaynaklar tarandığında anlaşılır:

“1905 yılında Bakü’de Azerbaycan Türkleri tarafından kurulmuştur. Ancak, cemiyet asıl faaliyetini Birinci Dünya savaşı esnasında göstermiştir. 1915 yılından savaş sonuna kadar cemiyet özellikle Türkiye’nin Doğu ve Karadeniz bölgelerinin Rus işgaline uğrayan yerlerinde, Türk-Müslüman ahalie gerek maddi gerekse manevi yardımlarda bulunmuştur. ‘Kardeş Kömeği’ şiarıyla başlayan ve dünyada eşi benzeri olmayan yardım faaliyetleriyle esaret altında bulunan Türk halka yiyecek, giyecek yardımları yapıldığı gibi onların hak ve hukuku da korunmaya çalışılmıştır.”(ASLAN 2001:550)

Aslında bu, yarı resmi bir yardım derneğidir. Başında Rus ordusunda görevli bir Azeri Türklerinden bir süvari albay vardır. Rus hükümetinin izniyle bölgeye geldiklerinden Ermeni ve Rumlar da onları fazla engelleyemez. Yiyecek giyecek yardımları dışında sadece Trabzon’dan 350 kadar sahipsiz çocuğu Batum ve Tiflis’teki cemiyetin sığınağına yerleştirirler. Lermioğlu’nun hatıralarında Trabzon’un Akçaabat kazasının tarihini yazarken kullandığı, Tatar ve diğer Türk ırkından olan askerler ve Kafkasyalı Müslümanların yardımı olmasaydı bu topraklar üzerinde sağ kalmış bir Türk görmenin mümkün olmayacağı kanaatinin(aktaran Aslan 2001: 552), şahsi bir kanaat olmadığı farklı kaynaklardan, sözlü anlatımlardan doğrulanır.

Nar Ağacı’nda Bekiroğlu da bu teşkilatın yardımlarını farklı cepheleriyle romana taşımıştır. İlk olarak Settarhan’ın İran yolculuğuna Osmanlı’nın 1. Dünya Savaşı’ndaki şartlarına dair izler arasında okuyucu teşkilatla tanıştırılır: Gence’de tren bir buçuk saatlik mola verir ve kahraman trenden iner. Şehir Rus işgalindedir ve Settarhan burada Kafkas cephesinde Ruslara esir düşen Osmanlı askerlerinin sevkiyatına tanık olur. Konuşmalardan bu askerlerin Yılanlı Nargin adasına veya Sibiry’a sürüleceklerini öğrenir. Vagonlara tıkmış yaralı hasta askerlerden ölenler vardır. Cesetler öylece yollara atılır. Gence’de yolculuk sırasında ölenlere istasyonlarda bekleyen Gence Milli Komitesi görevlileri sahip çıkmaktadır (248).

Bu, Settarhan’ın komiteyle ilk karşılaşmasıdır. *“Gence Komitesi’nin mensupları ki sayıları hiç de az değildi. Ve aralarında Gence’nin varlıklı tüccarları, delikanlıları hatta çocuklar, yaşlı kadınlar gibi gencecik kızlar da vardı, hepsi bir anda dört cesedin başına üşüştiler.”* (249) Bu gönüllüler ölülerin etrafını sarıp kaldırdıkları gibi vagonlara da paketlerde erzak atmaya çalışır. Rus üniformalı Ermeni askerleriyse onların vagonlara yaklaşmasını engellemeye çalışır. Ruslarla konuşarak her vagona belli miktar yardım paketi verilmesini sağlarlar. Gence Komitesi’nin esir vagonlarına yaptıklarını gözleyen Settarhan’ın duygularındaki değişim romanda şöyle anlatılır: *“Bir cenaze katarı halinde uzaklaşan dört arabaya, arkadaki küçük cemaate son kez baktı. Settarhan vatanını milletini bilir, severdi. Peygamberi mucizeler gösterirken bile büyük bir dinin inkârcısı olanlardan değildi. Ama birden kendisini çok kutlu bir cemaatin dışında kalmış gibi hissetti.”*(251)

Kahraman sabaha karşı Bakü’ye vardığında gördüklerinin etkisiyle Cemiyet-i Hayriye binasını hemen fark eder. Arabacı Necet’ten, bina önündeki yoğunluğu Osmanlı Muhacirlerinin oluşturduğunu öğrenir. *“Bunlar Osmanlı muhacirleridir. Şehirleri Rus işgaline uğrayınca büyük kısmı Anadolu’nun Batısına doğru hicret etti. Bir kısmı da buraya kadar geldi zavallıların.*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Cemiyet-i Hayriye hepsinin de elinden tutmuştur.”(254) Bu, romanda muhacirlerin Karadeniz dışında farklı bölgelerdeki hareketini anlatan ender ifadelerden biridir.

Settarhan aynı süreçte satılan halıların parasını almak için gittiği tüccarın masasının üstünde İstanbul’dan gelen gazete, mecmua, kitaplar görür. Yeni Füyuzât, Şelâle, Kardaş Kömeği, Açık Söz. Mehmet Emin Resulzade’nin, Gaspıralı’nın yazılarına göz atar. Romanın bu bölümlerinde Türk dünyasında o dönemde yer alan dayanışmaya dair izler gözlenir.

Dönüş yolunda Settarhan bu kez trende Bakü Cemiyet-i Hayriyesi gönüllülerinden Mehdi ile tanışır. “Diğerlerinin yıktığını yapmak için” o da Trabzon’a gitmektedir. Yazar, bu yardımsever Azerî’yi okuyucuyla bir kez daha karşılaştırır: Sonlarına doğru gemiyle Trabzon’a dönen nine ve etrafındakilerin yardımına yine Bakü Cemiyet-i Hayriyesinden biri koşar; bu Mehdi’dir. Büyük bir karmaşa içerisindeki limanda insanlara yardım etmeye çalışan bu insanların içerisinde bu defa Settarhan’ın da olduğu görülür.

Bekiroğlu’nun Cemiyeti anlatma çabası bu kadarla kalmaz: Anlatıcının zamanına dönüldüğünde akademisyen anlatıcı, Cemiyet-i Hayriyeye yardım eden Bakü petrol milyonerlerinin, Sovyet egemenliğinde bir gecede servetlerinin sıfırlandığını da bu başlığa dahil edilecek şekilde not eder(265). Yazara göre bu fedakarlıkları sadece o dönemdeki kayıplarıyla sınırlı kalmamış bütün hayatlarını etkileyecek bir bedele dönüşmüştür. Bu, hatırlanması gereken bir fedakârlık örneği olarak romanın ağırlıklı motiflerinden birine dönüşür. Teknik açıdan bakıldığında Bekiroğlu’nun tarih kitaplarının özellikle kaydettiği bu yardımlara geniş yer vererek olayın kötücül havasını insanî bir solukla ferahlatmış söylelenebilir.

Ermeni tehciri

Yazar, 1. Dünya Savaşı’nın neredeyse en çok konuşulan yönü Ermeni Tehciri sürecini de romana yerleştirmeyi ihmal etmez. Aslında bu izlek romanın başında daha Ermenilerle komşuluk sürecinden başlatılır. Aramyüs ve karısı Siranuş; Zehraların kapı komşusudur. Aramyüs büyük bir kumaş tüccarıdır. Anuş adlı küçük bir kızları vardır. Hacıbey çok hazzetmese de Büyükhanım bu komşusuyla selamlaşır, görüşür.

Can alıcı nokta ise romanda tehcir sürecinin muhacirlik haberiyle birlikte kotarılmasıdır. Muhacirlik haberi alındığında Anuş elinde bez bebekle görününce Büyükhanım ağlamaya başlar, dokuz ay evvelki 1915 Haziran’ını hatırlar. “*Şuncacık bîçarenin kaderi yürümek mi? Onu yürümesin diye annesinden alıp saklamadık mı? Ne kadersiz şeymiş.*” diyerek bir soru işareti oluşturur. Bu merakı gidermek üzere bir sonraki bölüm Ermeni tehcirine ayrılır.

Aile her ne kadar Ermeni kapı komşularıyla çok samimi olamasa da onların göçe zorlanmasını yanlış bulur. Hacıbey, çetecilerin suçunun garibanlara yüklenmesinden yakını. Trabzon Ermenileri Gümüşhane yoluyla Zor ve Musul’a gönderilecektir. Aile, güçlü devletin suçluyla masumu ayırarak muamele etmesi gerektiğini düşünür. Oysa İstanbul hükümeti Vilayet’i Sitte meselesinin çözümünü kestirmeden böyle kurmaktadır. Koca insanların bile canının dayanamayacağı o kadar yola; komşularının küçük kızı Anuş gibi küçük çocukların nasıl dayanacağını düşünürler. Öte yandan Ermeni nüfusu içerisinde isyan hazırlığı yapanların varlığı da kulaktan kulağa duyulmaktadır. Hacıbey, onların devlete ve millete yapmak istediklerini de yatsımaz:

“Öfkeyle söylenmeye devam etti: ‘Van’da’ dedi.’ Bu isyanları çıkaranları, bu halıtları karıştıranları, savaştan orduyu arkadan avlayanları, aha şurada Değirmendere’de yangın çıkarıp başkaldıranları bana versinler. Ben de Fizan’a sürerim. Agop’u ben yargılayayım; ama bu masumcukların günahı ne?’ Agop, ipi Siranuş Hanım’ın ayağına dolanan fitne yumağı”dır.(277)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Siranuş Hanım tehcir kararından bir süre sonra darmadağın olmuş vaziyette kapılarını çalar. Bu yollarda neler olduğunu az çok duyduklarını; hiçbir şey olmasa bile bu kadar yolu yürümenin yarıya ölüm olduğunu söyler. Büyükhanım'a dert yanar. *“Kimler isyan etmişse onları yakalasınlar, kimler cinayet işlemişse onları assınlar Şark Meydanı'nda. Agop'a ben mi söyledim çetelere katılmasını? Büyükhanım söyle Allah'a reva mı? Aramyüs'le ilgili bir dedikoducuk olsun duyduunuz mu siz? Senin de benim de Allah'ım olan Allah bunu sormaz mı?”* Onun vasıtasıyla yazar, olaya bir Ermeni gözünden bakışı da romana eklemiş olur.

Tarihî kaynaklar Trabzon özelinde bu süreci şöyle anlatır: 8 Kasım 1915 tarihli nizamnameyle kimlerin nerelere göç ettirileceği belirlenmiştir. Buna göre, komitacı ve muzır Ermeniler aileleriyle birlikte sevke tabi tutulacak, kendi halinde işinde gücünde esnafın ise vilayet içinde kasabaları değiştirilecektir(ATNUR 2001:522). Romanda Nazan Bekiroğlu'nun ima yollu anlattığı ve söylenenler bu gerçeklikle örtüşmektedir; Siranuş ve eşi, yeğenleri Agop'un çete içerisinde silah kaçırması dolayısıyla tehcire tabii tutulmuşlardır.

Anlatıcı Hacıbey'in ağzından bu uzun yolculukta devletin tutumunu eleştirir: *“Bu koca devletin ordusu da Sivas'tan sonra trenden inmiş, Oradan Kafkas Cephesi'ne adım adım yürümüştü. Ordusunu yürüten devlet Ermenileri mi yürütmeyecekti? Kendi evlâtlarına sahip çıkmayan bu hükümet Ermenilere mi sahip çıkacaktı? Hem bunlar neden çöle sürülüyordu? Başka bir yer yok muydu?”* 93 Harbi'nin yorgun yolcusuna bunları söyletmek, Osmanlı coğrafyasında buna benzer yıkımların o süreçte ortak paylaşılan bir kader olduğunun dolaylı anlatımı olarak alınabilir.⁵

Siranuş; Anuş çok küçük; götüremem, derse yetimhaneye verilecek, oralarda ölür; diye anlatmaya çalışırken Büyükhanım isteneni anlamıştır. *“Kızım merak etme, Anuş bundan böyle benim de kızım. Bana emanettir. Merak etme”* der; Anuş o andan romanın sonuna kadar Büyükhanım'ın aile nüfusuna, bölgedeki karşılığıyla “kulfetine” katılır.

Anne duyarlılığı yaşanan trajedinin boyutlarından biri olarak romana eklenir: *“Sarılımadı Anuş'una sarılsa bir daha ayrılamazdı. Bakmadı da yüzüne, bakarsa kör olacaktı”(279)* Çocuğunun huylarına da anne komşusuna bir bir söyler: ağlarsa... hıçkırırsa... nasıl davranacağını anlatır. Aile sessizce Trabzon'dan ayrılır gider.

Ertesi gün ihbar üzerine askerler eve gelip bir Ermeni çocuğunu saklayıp saklamadıklarını görmek için arama yapar. Büyükhanım büyük bir soğukkanlılıkla izin verir; her yeri arattığı halde uyuyan Zehra'nın odasına girmelerine izin vermez. Komutan da “sezerek veya sezmeyerek” ısrar etmeden gider; odada Zehra'yla Anuş aynı yatakta yatmaktadır.

Muhacirlik sürecinde bu küçük çocuk yanlarındadır; beraber onca yolu gider dönerler. Ancak ara sıra adı zikredilmek dışında süreçte ondan bahis açılmaz. Bu Anuş'a has bir şey değildir. Muhacirlik büyük çoğunlukla Büyükhanım'ın gözünden anlatılır.

“Muhacirlik” ve “tehcir” dönüşleri romanda hemen aynı sürece denk düşer. Ermeni ailelerin bir kısmı geri döndüğü halde Siranuş ve eşi dönenler arasında yoktur. Evleri Rum bir aileye tahsis edilmiştir.

Tarihî kaynaklarda tehcir sonrası düzenlemelerin Türk muhacirlere göre daha hassas takip edildiği ve tehcire tabi tutulanların mülklerinin ilgililere verilmesi konusunda devletin özel bir dikkat sarf ettiği zikredilir(ATNUR 2001: 526) Ancak Bekiroğlu, devletin tavrı karşısında masum Ermenilerin mağduriyetini anlatmayı tercih etmiş görünür. Ermeni tehciriyle bağlantılı olarak

⁵ Ancak gerekçesi ve kahramanı doğru seçilmiş bu anlatım; Korkmaz'ın söylediklerini kısmen doğrulasa da arkasındaki tezi desteklemez. Zira tarih, taşları elinize alıp yeniden düzenleyebileceğiniz bir oyun değildir. Yorumu taşları yerinde tutarak yapmanız gerekir.

muhacirlerin yolculukları sırasında geçtikleri yerlerde boş olan Ermeni evlerinde dikkat çekmesi de bu minvalde değerlendirilebilir.

Bekiroğlu'nun Rus işgali sürecinde Ermeni çetelerinin yaptıklarına dair yoğun sözlü anlatımları romana almaması da dikkate değerdir. Eserde birkaç yerde geçen çetecilik faaliyeti, ima yollu tutulmaya özen gösterilir. Sadece son bölümde Rus ordusundan sonra Ermeni Rum çetelerinin bölgeye dadandığı; ama Osmanlı ordusunun canını dişine takıp Trabzon'u kurtardığı söylenir.

Sonuç

Köklerini aramak, romanın temel izleklerinden biridir. Romanın başında Ermeni genç bir çiftin Muş Bulanık'ta yani ters yönde hareket ederek kendi köklerini takip ettiği görülür. Burada bilinmeyen sadece anlatıcı kahramanın soyunun kişisel tarihi değildir. Bekiroğlu, bilinmeyen (bilinmediği sosyal bilimci bir akademisyenin cümleleriyle de anlaşılan) yakın tarihin, özelde muhacirlik sürecinin, kimliğin inşası noktasında yarattığı boşluğa göndermede bulunur. Bu süreci soyutlayarak, eseri akademisyen anlatıcıdan topluma uzanan metafor olarak değerlendirebiliriz.

Yazarın köklerini Trabzon'a, Osmanlı'nın son dönem siyasî sosyal tarihine bağlayan onlarca damar romanda büyük bir ustalıkla örülmüştür. Bir kıvam ayarıyla ortaya hem bir aşk hem bir tarih hem bir şehir hem bir kültür hem bir akademisyen romanı çıkmış, çıkabilmiştir. Bunda yazarın insana yoğunlaşması, tarihî gerçeklikleri yansıtırken kahramanları dışına taşmamaya özen göstermesi etkili olmuştur.

Romanı, yazarın hâkim bakışının tek sesinden kurtarmak, gerçeklik izlenimini desteklemek açısından önemlidir. *“Kahramanlarını nesnel karakterlere dönüştürememiş, onları kendine özgü bilinçler olarak temsil etmede yetersiz kalmış”* yazarların eserleri, monolojik metinler olarak görülmüştür. Sosyal bir olguyu dile getiren eserlerde gerçek hayatta olduğu gibi kahramanların birbirlerinin hakikatini bilmesi ve anlaması beklenir (BAŞ 2013: 1012-1013). Nar Ağacı'nda yazar, olguları kahramanları üzerinden değerlendirerek farklı bakış açılarını romana taşımaya, diyalojik bir ortam yakalamaya çalışır. Ermeni tehcirine tâbî tutulanlar ve onların komşusu Trabzonluların bakış açısıyla tehcir sürecinin değerlendirilmesi, bunun örneğidir.

Esere göre 93 Harbi ve Balkanlar; Osmanlı'nın kendi idarî, maddî zaaflarının gün yüzüne çıktığı savaşlardır; bunlar 1. Dünya Savaşı'nın şartlarını hazırlamış görünür. Yazarın satır aralarında söylediği budur: Anlatılanların sembolik değerli dikkate alındığında yazarın 93 Harbi'ni bir uzuv kaybı olarak yorumladığı anlaşılır; her şeyi gören hisseden ve fakat gücü tükenmiş bir ihtiyarın uzuv kaybı. Hacıbey'de farklı vesilelerle gündeme gelen sekiyat ve yürümeye dair serzenişler; bir yürüyememe, sevk edilememe hali, şahsi bir yeti kaybından, bütün bir imparatorluğa genişleyen bir kayıp gibi köklere uzanır. Her şeyi gören ancak müdahale edemeyen Osmanlı entelektüeli Hacıbey'in metaforik olarak Osmanlı'nın hüznünü yansıttığı söylenebilir.

Balkan Savaşı ise filizlerin, umutların kaybı olarak görülmüştür. Romanın gençlerinden İsmail'in hayalleri önce kendiyile alakalıdır. Bütün bir toplumun mücadelesi önüne koyulduğunda onu sahiplenmiş ama Trabzon'dan çıkıştan itibaren yaşadığı, büyük bir hayal kırıklıkları ve facia olmuştur: Bu can kaybı da metaforik olarak devletin geleceğe dair umutlarının tükenişiyle örtüşür.

Romandaki entelektüellerin öfkesi, dede, Başhekim, nihayet akademisyen anlatıcının şahsında gün yüzüne çıkar. Sebeplerse ortaktır: Devletin âtil yapı, kafa karışıklığı, bürokratik kavgaları, kendi insanına sahip çıkamaması, suçluyla masumu ayırmaması... Dikkat çekici olan entelektüel bakışların irade ortaya koymama, çekimser kalma tercihleridir. Yazarın tarafsız kalma çabası da buna eklenerek yorumlanabilir. Ancak, anlatıcının öfkesine rağmen, Bekiroğlu'nun kitaba seçtiği isim, bir umut vadetmektedir. Mitolojide nar, ruhun ölmezliğinin, yeniden doğuşun,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

sembollerinden biridir (CERRAHOĞLU 2012). Muhacirlik öncesi rüyada yanarken görülen nar ağacı, romanın sonunda kökünden kesilmiş olmasına rağmen dibinden sürgün vermiştir.

Muhacirlik, romanda bir sürecin son halkası olarak sunulur. Ancak bu süreç yazarın kurgusuyla bir araya getirilmemiştir. Eserde kurgu karakterlerin kimler olduğu veya gerçek karakterlere ne oranda kurgu unsurlarla müdahale edildiği çok da önemli değildir. Arka arkaya savaşlarda bir evden ölenler yaralananlar skalası değişse de ortalama bir aileyi o savaş yılları bu oranda etkilemiştir. Bir edebî eserin gerçekliği edebî değerlendirmelerde sorgulanamaz. Peki anlatılanın gerçeğe uygunluğu ne anlam ifade eder? Edebî eser eğer duyguyu doğru aktarırsa anlatılanlar, rakamlarla ilgilenenlerden çok başka insanlara ulaşır; duygulara dokunur, daha hissedilebilir olur; daha çok can yakar...

Nar Ağacı, muhacirlerin güçsüzlüğünü, geride bırakılan imkânlarla hiç de orantılı olmayan bir yoklukta insanları nasıl buluşturduğunu, açlık, hastalık, doğa şartlarının nasıl ölümcül olduğunu, can pazarlarını bir aile örneğinde vermiştir. Sözlü anlatımların bu eksende söylenecek artı eksileri elbette olabilir; zaten romanın iddiası, Zehra'nın başından geçenleri anlatmaktır. Yazar konuyu bu eksende tutma konusunda özel bir dikkat gösterir. Muhacirlik sürecinin Zehra'nın değil büyükannenin gözünden anlatılması bu anlamda bir kayma olarak görülebilir; ancak olan biteni anlamak için görgülü, geniş ufuklu birine ihtiyaç olduğu açıktır ve yazar tarihin derinliklerine Hacıbey ve Büyükhanım'la uzanmayı tercih etmiştir.

Karakterizasyon bağlamında romanın kadın kahramanların (Büyükhanım'da; Azam'da hatta bütün edilgenliğine rağmen, son ayak diremesiyle Zehra'da) bütün kenara itilmişliklerine rağmen hayat karşısındaki net duruşları, iş başa düştüğünde takındıkları tavır da soyutlamaya müsait görülmektedir.

Karadeniz'de aile büyükleriyle yaşama şansını yakalayanlar mutlaka muhacirliğe dair cümleler duymuştur. Ancak 1. Dünya Savaşı mağduru olarak muhacirliği yaşayan bölgelerin tarih kitaplarından gönüllere ne kadar indiğini görebilmek için *Nar Ağacı* benzeri kitapların okurlarına ulaşmak ve görüşlerini almak gerekir.

Konuyla ilgili sözlü tarih anlatımlarının izler tamamen kaybolmadan derlenmesi ve bilim çevreleriyle paylaşılması gerekir. Sözlü tarihe bu yoğunlukta sinen böylesi bir konunun yazılı ürünlere o oranda yansımaması da bölge adına ayrıca sorgulanması gereken bir husustur. Belki de bu eve dönüşle tekinsizliğin sona ermesinin verdiği bir huzura erme ve unutmaya ve halidir. Belki, ardından verilen Kurtuluş Mücadelesi'nin zaferle sonuçlanmasının verdiği teselliyle kayıpları, bir tür diyet görme... Oysa tarih unutanları daha çabuk unuttur...

KAYNAKÇA

- AKARCA, H. D. (2014). "İlmi İşgal: Birinci Cihan Harbi'nde Rus Bilim Adamlarının Trabzon ve Civarında Gerçekleştirdiği Arkeolojik Faaliyetler", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılında Trabzon Vilayeti'nde Rus İşgali ve Muhacirlik Özel Sayısı, S. 17, Güz, s.21-30
- ALŞAN, S. (2014). "Doğu Karadeniz'de Rus çekilişi Sırasında Ermeni Faaliyetleri", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılında Trabzon Vilayeti'nde Rus İşgali ve Muhacirlik Özel Sayısı, S. 17, Güz, s. 173-183.
- ASLAN, B. (2001). "Rus İşgali altındaki Trabzon Türk halkına Uzanan Bir Kardeş Eli: Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu**, 3-5 Mayıs 2001, 1. Cilt, s. 449-557.
- ATNUR, İ. E. (2001). "Trabzon'da Tehcir ve Sonrası Azınlıklara Dair Çeşitli Problemler", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu**, 3-5 Mayıs 2001, s.521-526

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

- BACHELARD, G. (2008). **Uzamin Poetikası**, İstanbul: İthaki Yay.
- BAŞ, M. K.(2013). “Yakup Kadri’nin Romanlarını ‘Sosyal Kronik’ Olarak Okumak Mümkün Müdür?”, **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/1 Winter 2013, p. 1003-1032, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4405>, ANKARA-TURKEY.
- BEYOĞLU, S. (1999). “Birinci Dünya Savaşı’nda Trabzon(1914-1919)”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu**, 6-8 Kasım 1998, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, s. 479-488.
- CERRAHOĞLU, M. (2012). Mitolojilerde Ve Türkiye’de Derlenen Masallarda Narın Yeri, **Turkish Studies**, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/1 Winter 2012, p.643-651, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2739>, ANKARA-TURKEY.
- DAĞCI, C. (1998). **Hatıralarda**, İstanbul: Ötüken Yay.
- DUVARCI, A. (2005). “Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar”, **Bilig**, Kış. S.32, s.125-142.
- İPEK, N. (2014). “Kaynakların Dilinde Göç Kavramı”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Birinci Dünya Savaşı’nın 100. Yılında Trabzon Vilayeti’nde Rus İşgali ve Muhacirlik Özel Sayısı, S. 17, Güz, s. 9-20.
- KAYA, E. (2001). “Birinci Dünya Savaşı’nda Trabzon Muhacirleri”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu**, 3-5 Mayıs 2001 s.531-547.
- KORKMAZ, F. (2014). “Nazan Bekiroğlu’nun Nar Ağacı Romanında Evde Olmak/ Olamamak”, **Turkish Studies**, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/3, Winter, s. 927-936, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6139>, ANKARA-TURKEY.
- MORAN, B.(T.siz). **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İstanbul: İletişim Yay.
- ÖKSÜZ, H.- USTA, V. (2008). **Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı Hatıratı ve Trabzon’un Yakın Tarihi**, Trabzon: Serander Yay.
- ÖZTÜRKMEN, A. (2011). “Sözlü Tarihin Poetikası: Anlatı ve Gösterim”, **Edebiyatın Omzundaki Melek- Edebiyatın Tarihle İlişkisi Üzerine Yazılar**, İstanbul: İletişim Yay.,s. 53-62.
- TÜRKEŞ, Ö. (2011). “Romana Yazılan Tarih”, **Edebiyatın Omzundaki Melek- Edebiyatın Tarihle İlişkisi Üzerine Yazılar**, İstanbul: İletişim Yay.,s. 81-148.
- USTA, V. (2014). “Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon’un Durumu”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Birinci Dünya Savaşı’nın 100. Yılında Trabzon Vilayeti’nde Rus İşgali ve Muhacirlik Özel Sayısı, S. 17, Güz, s. 135-172.
- YEL, S. (2001). “1914-1919 Seneleri Arasında Trabzon’un Genel Durumu ve Rum/Ermeni İddiaları”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu**, 3-5 Mayıs 2001,s.559-566.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

BİLGİN TOPÇU, Ü., Nar Ağacı’nda Muhacirlik ve Savaş, **Turkish Studies** - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/8 Spring 2015, p. 645-668, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8146>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

